

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ МАРИЙ ЭЛ
ВОЛЖСКИЙ МУНИЦИПАЛЬНЫЙ РАЙОН
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ПЕТЬЯЛЬСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА»

РАССМОТРЕНО

СОГЛАСОВАНО

УТВЕРЖДАЮ

Руководитель МО

/Васильева Н.И./
от «25» августа 2023г.

Зам.директора по УВР

/Чикаева С.А./
от «25» августа 2023г.

Директор школы

/Семенов В.А./
от «25» августа 2023г.

**Рабочая программа
по учебному курсу
родная (марийская) литература
для 5-9 классов**

Составитель: Васильева Нина Ивановна,
учитель марийского языка и литературы
высшей квалификационной категории

д.Петъял, 2023

Марий литератур денем 5-9 класслан паша программем

Умылтарен возымаш

«Марий литератур. Тун школлан примерный программеште» палемдыме: «Марий литератур» предмет денем примерный программем кугыжаныш образовательный стандартын федеральный компонентше да моло нормативно-правовой документ-влак негызеш возалтын. Тудо стандартын содержанияжым рашемда, литератур предметын ойыртемыжым да содержанияжым, тунемше-влакын ийготыштым да шинчымаш кукшытыштым шотыш налын, шочмо сылнымутым тунемме виктышым ончыкта». Тиде программем илышыш пурташ темлыме паша полшышаш.

Илыш денем тор кайыше, чыла шотыштат виянше самырык тукумым куштымаште литератур предметым школ курсышто нимогай вес урок алмаштен ок керт. Лач тиде уроклаште гына туныктышо йочан чонжо денем, тудын моторлык нерген умылымашыж денем, шочмо калыкын моло калык коклаште верже, тудын историй да культуржо нерген сылнымут полшымо денем пашам ышта. А тиде сылнымутшо йочалан изинек палыме шочмо йылмыж денем кылдалтын.

Литератур предметым тунеммаш тун школеште тыгай **шонымаш-влакым (цельым)** шукташ виктаралтын:

- чоншижмашыж денем виянше, шке калыкшым йоратыше, воктенесе калык-влакым пагалыше, кугу Россия элнам йоратыше да жаплыше айдемым куштымаш;
- уш-акыл денем виянше, ум кычалше, ончык эреак каяш тыршыше самырык тукумым ямдылымаш;
- сылнымутан произведенийын ончык ужмо кумылжым умылышо, тудын чоңалтмыжым лончылен моштышо, илыш деке чак кылдалтмыжым шижше тунемшым куштымаш;
- сылнымутан текстым сылнын, умылаш лийшын лудаш туныктымаш;
- мутмастарын возымо текстшым лончылаш, герой-влакын койыш-шоктышыштлан акым пуаш туныктымаш, тыгак шке семын сылнымутан текстым возаш туныктымаш;
- возышаш материалым радамын чумыраш, иктешлаш, кулешаным ойыраш, турло источник денем пашам ышташ туныктымаш;
- сылнымутан произведений гыч сай могыржым ойыраш, чын герой-влакын койышыштым аклаш да нунын гай лияш тыршаш кумылым вияндымаш.

Литератур предмет денем палемдыме шонымашлашке шуаш школын тун **задачиже-влакым** шуктыман:

- туныктымо программем ФГОС-ын йодмыжлан келыштаралтман;
- туналтыш класслаште тунемме материал деч курлыгыш деч посна туныктыман;
- чыла йочалан ик семынак ситышын шинчымашым пуыман – тазалык денем йондымылыканат, ешлан коро ойыртегалтше йоча-влакланат;
- ача-аван, школын, туныктышын, школысо моло пашаен-влакынат кулеш наре да келшен толшо йодмашышт лийшаш; тыгодым кажне йочан посна ойыртемыжым, воспитаний могырым уто-ситышым палыман, кулеш корным ончыктен да пашам чын виктарен моштыман;
- урок да урок деч ордыжысо пашам ваш кылдыман да ик корно денем виктарыман;
- туныктышо тонеж денем моло учреждений-влак коклаште чак кылым ыштыман;
- моло йоча деч ойыртегалтше икшыве-влакым ужын моштыман; утларак ончык каен кертше да вараш кодын кертше-влакым шижман; нунын денем кулешан пашам жапыштыже да кулеш наре шуктыман;
- турло учашымаш, проект да шымлымаш пашалам шуктен шогыман;
- йоча-влакым, нунын ача-аваштым школ пашаш моштен ушыман;
- тунемше-шамычым школ да воктен кундемласе илыш торсырым ужаш да тудым уэмдаш, торлаш ушаш тыршыман;
- изинек ончыкылык пашам ойыраш, илышыште кулешан айдеме лияш ямдылыман;
- эреак йоча-влакын тазалыкышт верч тургыжланыман, тудым пенгыдемдаш тыршыман.

Палемдыме задаче-влакым шуктымаште шочмо йылмын да сылнымутан литературын рольышт моткоч кугу. Шукыж годым ыштышаш паша литератур геройын ылышыжым лончылымо годымак ышталтеш. Тыгеже, лончылымо произведений-влак шке сылнылыкышт денат, йочам воспитатлен кертше вий шотыштат кугу кўкшытан лийшаш улыт.

Литератур курс сылнымутан произведенийым тунемме годым тыгай **пашалашке энерта:**

- түрлө жанран текстым умылаш тыршен, шонкален лудмаш;
- сылнымутан текстым йўкым чын шынден лудмаш;
- текстым түрлө семын каласкалымаш: тўрыс, кўчыкын, посна шонымашым ойырен луктын, кўлеш верым умылтарен, шкегыч ешарен;
- текст почеш түрлө йодышлан вашмутым пуымаш;
- почеламут але прозо дене возымо текстым ушеш тунеммаш;
- посна геройын койышыжлан але пўтынъ текстлан акым пуымаш;
- пўтынъ текстлан але ужашлан планым але план-тезисым ыштымаш;
- произведений але посна герой нерген шонкалымашан сочиненийым возымаш;
- ылышыште вашлиялтше але текстысе геройын койыш-шоктышысо пример почеш шкегыч текстым чонымаш;
- кўлеш информацийым түрлө источниклаште кычал мумаш да нуным лончылен моштымаш;
- шкет але тўшкан проект пашам ыштымаш;
- ваш мутланаш, ен ойым колышташ, умылаш тыршаш, кўлеш годым ен ойыш пураш, шке шонымашым ўшандарен ойлаш да кўлеш годым моштен ўчашаш туныктымаш.

Тунемме пашан лектышыже

Личностный лектыш

- калыкын да тыгак Россий да тўнямбал калык-влакын тўвыраштым, ылыш-йўла ойыртемештым, чон поянлыкыштым сайын палышаш; шке калыкым да Шочмэлым йўратышаш;
- тунеммашын кўлешлыкшым сайын умылышаш, умбакыжат шке шинчымашым келгемден да шарен шогышаш; ылышыште шке вержым кычалшаш; могай пашам ыштен кертмыжым палышаш;
- тўняужмашыж дене кажне калыкын, енын шкешотан улмыжым умылышаш, кызытсе шанче виянмым да мер ылыш кўкшытым ужын да шижын моштышаш;
- кеч-могай енгынат, калыкынат шкешотан улмыжым умылышаш, пагалышаш; тудын тўняончалтышыжым, йылмыжым, йўлажым жаплышаш; моло ен-влак дене мутланышаш, нунын ойыштым умылышаш;
- изирак да кугурак, иктанаш-влак коклаштат, вес калыкын енге-влак коклаштат шкем кўлеш семын кучышаш;
- школ да мер ылышыште шке кўлешлыкшым умылаш да моло ден тўр пашам ыштышаш;
- яндар чонан поро айдеме лийшаш; самырык ен шке ыштыме пашажлан вуйын шогышаш, ойлымо шомакшылан мутым кучышаш;
- кеч-могай паша годымат, тыглай ылышыштат чыла денат мутланен моштышаш, ик ойыш шуаш тыршышаш;
- тўняште ылышын эн шерге улмыжым умылышаш; йыр пўртўсым аралаш кўлмым палышаш;
- ешын, воктенысе ен-шамычын эн кўлешан да шерге улмыштым умылышаш да нуным аралаш кўлмым палышаш;
- шочмо, пошкудо да тўнямбал калык-влакын сылнымут тўняштым тунемме гоч моторлык, патырлык нерген умылышаш.

Метапредметный лектыш

- тунеммашын кўлешлыкшым шке умылышаш, ончылан у задачым шынден кертшаш;

- шонымашке шумо корным шке ужын моштышаш, күлеш годым шуко корно гыч иктым ойырышаш;

- шонымашке шуашлан ыштыме пашажым шке аклышаш, йонылышыжым муын моштышаш; күлеш гын, шонымашке вашталтышым пуртен кертшаш;

- тўналме пашан чын але чын огыл корно дене каяш тўналме жапшым шижшаш, чынжым ойырышаш да мучашлан иктешлен моштышаш;

- пашаште тўрлў схеме, символ, модель ден пале-шамычым шкан йўршым ыштен моштышаш але улшыжым кучылт моштышаш;

- умылен лудын моштышаш; туныктышо да иктанаш-влак дене пашам ыштен кертшаш; шкетын але группо дене ыштен кертшаш; ўчашымашке пурен але тушеч лектын моштышаш; шке шонымашым ўшандарен ойлен кертшаш;

- йылме поянлыкым илышын тўрлў йыжынлаштыже күлеш семын кучылтшаш; ойлымо да возымо йылмым моштен кучылтшаш;

- кызытсе информационно-коммуникативный технологийым кучылт моштышаш.

Предметный лектыш

- сылнымутан произведенийлаште нўлталме тўн проблеме-шамычым ужын да аклен моштышаш;

- литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылышаш, сылнымутышто нўлталме курымашлык да тачысе кечын нравственный негызшым рашемдышаш;

- литератур текстым лончылен моштышаш: род ден жанр ойыртемем, темым, тўн шонымашым, возышын кумылжым шижшаш, герой-влакын койыш-шоктышыштым рашемдышаш, ик але икмыняр произведенийласе герой-влакым тагастарен аклышаш;

- произведенийын сюжет элементшым, чонгалтмыжым, йылмыжым, сўрастарыме йўн-влакым рашемдышаш, идейно-художественный содержанияжым почмаште нунын верыштым палемдышаш;

- сылнымутан тпроизведенийым лончылымаште литератур шанче терминологий дене пайдаланен моштышаш;

- литератур полшымо дене шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемалтше койыш-шоктышыжым, кўргў чон моторлыкшым, тўвыражым, йылме вий-куатым, поян вершўржым шижын да ужын моштышаш, тиде поянлыкым вес калык-влакын уш-акыл да шўм-чон поянлыкышт дене тагастарен аклышаш;

- сылнымутан произведений деке шке кумылжым ончыктышаш, нунылан акым пуышаш;

- литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштышаш;

- авторын позицийжым умылышаш да тудын деке шке кумылым ончыктышаш;

- тўрлў жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылышаш;

-шочмо йылмын мут поянлыкшым да, текстым кучылтын, произведенийын содержанияжым каласкален моштышаш, лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуышаш, монолог ден диалогым чонышаш;

- тунемме произведений-влакын тематикышт да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше изложений ден сочиненийым, классыште да мўнгыштў возымо творческий пашам ыштышаш;

- литератур произведений-влакым эстетике могырым аклышаш;

- сылнымутым ужын да шижын моштышаш.

5-ше класслан марий литератур дене паша программе

Туныктымо предметын ойыртемеже

5-ше классыште тунемме предметын ойыртемеже семын «Марий литератур. Тун школлам примерный программыште» палемдыме:

«5-ше классыште тунемше-влак системлыме литератур курсышко куснат. Литературым мут искусство семын умылымаш, фольклор да сылнымутан произведенийлаште образым чонгымо йон-влакым рашемдымаш ондакысе лудмо опыт да у материал негызеш вияныт.

Тыште калык ойпого поянлык (йомак, калыкмут, тушто, калык пале, ойбром) кумда верым налеш. Посна тускам ыштат: шочмо литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар-влакын творчествышт, йоча-влакын илышыштым суретлыше да пуртус теме дене кылдалтыше турло жанран произведений-влак. Турис лончылаттыт басне да литератур йомак жанр-шамыч. Кугу туткыш сылнымут текстын ойыртемайтше палыжлан, образым рашемдымылан да тудым чонгымо йон-влаклан ойыралтеш».

Предмет дене ыштышаш паша

5-ше классыште тунемше-влак текст дене пашам ыштымышт годым утларакше сюжет виянмым да герой-шамычын койыш-шоктышыштым эскерат. Нуно, йонгылыш лийде, келшыше да келшыдыме герой-влакым ойырат, действий кузе виян толмым ончыктен кертыт. Урокушто утларак туткышым геройын молан тыге але туге ыштымышлан ойырыман, умылтараш тыршыман.

Тиде классыште сылнымутан текстым лончылаш туныктыман. Изирак текст гыч але ужаш гыч тунгалын, кугурак текст-влакланат планым чонгыман. Герой-влакым тускалымым кулешан пашалан шотлыман. Тыгодым герой-влакын мо дене икгай улмыштым палемдыман.

Текстым йылме могырым лончылымаш шке вержым мушаш. Сылнештарыме йон-влакым кычалмаш, ойыртемайтше ойым палемден каласымаш йочан лексикым вияндаш полшат.

Утларак жапым текстысе ужаш-шамычым йукым чын шынден лудмылан ойырыман. Наизусть ойлымо годымат тидын нерген мондыман огыл.

Лудын лекме деч вара сылнымутан текст айдеме деч вашке ок ойырло. Тидым шотыш налын, герой дене умбакыже мо лийын кертме нерген мутланымаш йоча йылмым да фантазийым виянда. Садлан тиде йонным моштен кучылтман.

Текст почеш каласкалымаш нерген посна палемдыман. Лудмо текст почеш турис шарнен каласкалыме деч посна утларак жапым кучыкымден, ойырен луктын, посна верым умылтарен, шкегыч ешарен каласкалымашлан ойырыман. Тыгодым йоча кулешыжым ойыркалаш, иктешлаш, шонаш тунемеш.

Шке семын лудаш да лончылаш темлыме произведений-влакым кызытсе илышын йодмыж семын эртараш тыршыман. Тыште турло йонным кучылташ лиеш – туныктышо шке шоналтен ямдылышаш.

Тунемме предметын школ планыште верже

Марий литературым тунемаш 5 классыште 51 шагат ойыралтеш.

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

Литератур произведенийым лудаш да тунемаш – 32 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 7 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

Туныктымо годым энэртышаш тун книга

Л.А.Сергеева, Л.В.Максимова, Н.Д.Ильина. Марий литератур: визымше класслан учебник – хрестоматий. – Йошкар-Ола: Марий туныктыш институт, 2020.

Ончылмут

Сылнымутан литератур – мут искусство. Лудшыен да книга. Йӱратыме произведений, автор. Тунемме книга да тудын геройжо.

Литератур теорий: сылнымутан литератур – мут искусство.

Калык ойпого

Калык ойпого – калык чон поянлык. Тудым каласкалыше да погышо-влак. Калык ойпогын шарлымже.

Калыкмут

Калыкмут – калыкын уш-акылжым, илыш опытшым келгын почын пуышо сылне ой. Тудын тематикже. Калыкмутын шонымашым тичмашын да иктешлен раш каласымыже, ойым аклаш кучылталтмыже, туныктен каласыме вийже да айдеме илышын тӱрлӱ йыжынлажым авалтымыже. Ожнысо да кызытсе паша, элым йӱратыме да аралыме, айдеме илыш да койыш нерген калыкмут-влак.

Тушто.

Туштын посна предметым але пӱртӱс кончышым сылнын туштен каласыше, калыкын аллегорий сынан шонымашыжым кумдан почын ончыктышо вийже. Паша, пӱртӱс вий, вольык да янлык нерген тушто-влак.

Калык пале

Кугезе марийын пӱртӱс кончышым, игече вашталт толмым тӱткын эскерен шогымыжым калык палым шочыктымыжо. Пӱртӱс да айдемын койыш-шоктышыж дене кылдалтше калык пале-влак.

Ойӱро

Ойӱрын кугезе марий калыкын илыш-йӱлаж дене кылдалтмыже да ойыртегалтше философийжым, илыш педагогикыжым да туныктымашыжым самырык тукумлан почын ончыктымыжо.

Калык ойпогын тыгыде жанржын чоңалтмыже, сылнылыкше, йылме ойыртегалтше.

Йомак

Лудаш да тунемаш

«Ший пӱян Ший Пампалче»

Йомакысе тӱн геройын – Пампалчын ойыртегалтше койыш-шоктышыжо, сын-кунжо. Моло герой-влакын койышышт.

Йомакын тӱн шонымашыже. Айдемын шке пиал, порылык верч кучедалмыже. «Осал» да «поро» концеп-влакын рашемдалтмышт. Йомакын юзо тӱсшӱ, йылме ойыртегалтше.

Литератур теорий да историй: калык ойпого (фольклор).

Фольклорын жанрже-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йӱла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын ойыртегалтше йылмышт да чоңалтмышт.

Шке семын лудаш да канашаш

Марий да родо-тукум калыкын йомакышт. «Чоя шоншо», «Йорло да поян изак-шоляк-влак» (марий калык йомак-влак), «Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак), «Меран» (манси калык йомак).

Литератур йомак

Лудаш да тунемаш.

Пет. Першут. «Кутко сӱан»

Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышышт. Марий илыш-йӱла.

Почеламут формо дене возымо йомак. Йомак-поэмыште фольклор традиций (чоңалтмыже, герой-влакын образышт, тема, тӱн шонымаш, йылме ойыртегалтше).

Йомакым каласкалышын (повествовательын) образше.

Литератур теорий да историй. Литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастик. Тема. Тӱн шонымаш.

Шке семын лудаш да канашаш

К.Беляев «Кӧ тыгай патыр?», Б.Данилов «Тӱняште мо эн писе, патыр да мастар?», Осмин Йыван «Маска мӱй».

Марий сылнымутын тӱнгалтыш ошкылжо

С.Чавайн. Марий литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар.

Лудаш да тунемаш

«**Поэт лӱмем кузе лекте**», «**Ото**». Марий сылнымутан литературышто поэтын шочмыжо. С.Г.Чавайнын тыршен тунеммыже, калык ойпого деке шӱманмыже, тудым шке творчествоштыже устан кучылтмыжо. Сылнымутан книган да калык ойпогын ончыкылык писательым шкегыч возаш кумыландымышт. Икымше марла почеламутын шочмыжо. Поэт – калыкын ончыленже, ылышым келгын умылышо гражданин.

«**Ото**» почеламут. Авторын пӱртӱс да айдеме ылышын нравственный сынжым романтический шӱлыш гыч почын пуымыжо. Почеламутын аллегорий сынже.

Н.Мухин. Шочмо калыкым, поян пӱртӱсым, уста еным моктышо поэт.

Лудаш да тунемаш

«**Ото**». Почеламутышто отын символ сынан образше. Поэтын пӱртӱсым орлыкан шемер кресаньыкын шинчаж дене ужын сӱретлымыже. Произведенийын сылнылык ойыртемеже.

«**Кайык-влак**», «**Йолагай ден Пулагай**». Авторын марий калык ойпого традицийлан энертмыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт, чоналтме ойыртемышт.

Г.Микай – марий сылнымутышто басне жанрлан негызым пыштыше поэт-баснописец.

Лудаш да тунемаш.

«**Маскаиге**», «**Пормо**». Баснылаште вольыкын, ялыкын да насекомыйын образышт.

«**Маскаиге**» басныште маскаигын образше гоч шкем гына йӱратыше, ача-ава помышеш нимогай ойгым ужде кушшо, ылышым палыдыме, молын ойгым умылыдымо еным сӱретлымаш.

«**Пормо**» басныште пашам йӱратыдыме, ен пӱжвӱд дене илаш тыршыше айдемын тӱсшӧ. Осал койыш ваштареш кучедалмаште чынын сенымыже, калыкын вий-куатше.

Туштымой (аллегорий) айдемын посна койышыжым сӱретлыме йӱн.

Басныште калык уш-акылым, ылышумылымашым ончыктымаш. Тудын фольклор негызыше, почеламут формыжо, чоналтмыже. Басныште мораль да тудын верже. Г.Микайын басныже-влакын йылме ойыртемышт. Г.Микай да И.А.Крылов.

Литератур теорий: басне нерген умылымаш. Эзоп йылме. Сюжет. Туштымой. Мораль. Танастарымаш. Юмор да сатир.

Шке семын лудаш да канашаш

М. В. Васильев (Ӱпымарий). «Пырыс ден шыл», «Пырыс ден коля».

С.Вишневыский. «Порым ыштен», «Шоншо ден имне», «Пундыш».

Г.Микай. «Шына», «Ӱвыра», «Корак», «Пире», «Пырыс».

Н.С.Мухин. «Шочмо-кушмо мландем», «Йӱд».

С.Г.Чавайн. «Памаш», «Шошым», «Кенеж».

Марий сылнымутышто йоча тӱня

М.Шкетан. Йоча тӱням келгын умылышо писатель.

Лудаш да тунемаш.

«**Мичун уке ачажат**». Ойлымашын 1920 ийласе ылыш чынеш негызлалтмыже. Жапын ойыртемыжым, калык ылыш-йӱлам да айдемын койыш-шоктышыжым сӱретлымаште писательын мастарлыкше.

Мичун сын-кунжо, ылыш нелылыкым сенен лекташ тыршымыже, вий-куатше.

Йочан ылыш пӱрымашыштыже, аван, ял калыкын, Оксийын, Курий ден ватыжын да туныктышын верышт. Персонаж-влакын нравственный тӱсышт, ылыш ойыртемышт, сын-кунышт, койыш-шоктышышт.

Пейзаж да ойлымашын содержанияйже, событий-влак.

Писательын марий егын ылышыжым да пӱртӱсым сӱретлымаште мастарлыкше.

Литератур теорий да историй: ойлымаш нерген умылымаш.

Сюжет. Пейзаж да тудын шуктым сомылжо (функцийже). Повествований. Описаний.

Шабдар Осып. Писательын йоча годсо илышыже, ойгыжо да куанже.

Лудаш да тунемаш

«Түшка вий дене»

Повестыште айдеме да пүртүс теме. Йоча-влакын пүртүс лонгаште, түшка пашаште шуаралтмышт. Туныктышо Иван Васильевич икшыве-шамычын илыш опытыштым да илышумылымашыштым шарен толмыжо.

Пайдале мер пашан самырык тукумым куштымаште верже.

Йоча-влакын сын-куаныштым, койышыштым, кумылыштым, шонымашыштым да событий-влакым почын пуымаште авторын усталыкше, произведенийын йылме ойыртемеже.

Литератур теорий: Портрет. Сылнымут деталь. Геройын койыш-шоктышыжо.

М.Казаков. Поэтын творчествоштыже йоча илыш.

Лудаш да тунемаш

«Миша». Почеламутын содержанияйже, патриотизм шүлышыжӧ.

Мишан койышыжо. Сын-кунжо, шочмэлым йӧратымыже. Самырык тукум да шочмэл.

Почеламутын чоналтмыже, сюжет дене ойлымаш деке лишыл улмыжо, йылмыже (танастарымаш, эпитет, ойсавыртыш-влак, мутын вияш да вончештарыме значенийже).

И. Одар. Калыкын илыш-йӧлажым, койыш-шоктышыжым сайын палыше писатель.

«Таргылтыш». Йоча-влакын сын-кунышт, койыш-шоктышышт, илыш да пүртүс кончыш-влакым умылаш тыршымышт.

Произведенийын калык ойпого да этнографий негызше, мыскара сынже, содержанияйым почын пуымаште пейзажын функцийже.

Ойсавыртыш, эпитет, танастарымаш–влакын, ойлымашын идейный содержанияйжым почын пуымаште рольышт, персонаж–влакын шӧм–чон йӧлымышт, авторын герой–влак деке кумылжо.

Н.Ильяков. Писатель нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«Латик кролик». Ойлымаште тарватыме морально-этический йодыш-влак. Ача-ава да йоча-влак кокласе кыл. Самырык тукумым ончен куштымаште ешын верже. Кочан ушан мутшо.

Произведенийын тӱн шонымашыже. Текстеште калыкмутын верже.

Шке семын лудаш да канашаш.

В.Абукаев-Эмгак. «Йошкар энгер».

К.Васин «Эчу».

Н.Егоров. Чарайолан жапем.

М.М.Иванов. «Мичуш».

М.Шкетан. «Яку», «Якшывай», «Патыр шольо – влак».

Шабдар Осып. «Кориш».

Ава – кава

А.Александров–Арсак

Лудаш да тунемаш

«Тау, авай». Почеламутын тӱн шонымашыже, нравственный сынже. Лирический геройын ава деке кумылжо, тауштым шомакше. Аван образше.

Произведенийын сылнылык ойыртемеже.

З.Дудина. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«Авай дене пырля». Ава – йочалан эн шерге да лишыл айдеме. Тудын дене куаныме да кутешныме кумыл. Аван икшывылан волгыдо шижмашым, илыш-ӱшаным шочыктышо вий-куатше.

Почеламутын йылме ойыртемеже.

Шке семын лудаш да канашаш.

Г.Гадиатов. «Мемнан тукумын ава».

А.Иванова. «Ава кид», «Аваем ош пижым мыланем пидеш».

Д.Исламов «Авай».
Г.Г.Кармазин. «Ава».
С.Николаев. «Авамлан».
В.Осипов–Ярча. «Ава гай шочмо мланде».
В.Петухов. «Авам».
В.Регеж–Горохов. «Каласе, авием».

Шочмо кундемысе пүртүсын волгыдо сынже

К.Беляев. Писатель нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Изи тумо**». Ойлымашыште пүртүс теме гоч тукым кокласе кылым сүретлымаш. Илалше енын да йочан койыш-шоктышышт, икте-весе деке кумылышт.

Автор-повествовательын Павлыкын волгыдо очыкылыкшылан ўшанже. Изи тумын символ сынан образше.

В.Колумб. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Чодыра йомак**». Поэтын марий чодырам, тудын поянлыкшым волгыдо кумыл дене сүретлымыже. Лирический геройын койышыжо, пүртүс деке шижмашыже.

Авторын аллегорий йоным мастарын кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртмемже.

А.Федоров. Марий пүртүсым да йоча тўням келгын шымлыше писатель.

Лудаш да тунемаш.

«**Выле–выле**», «**Турий**», «**Шўшпык**». Авторын пүртүс илышым тўткын шымлымыже. Марий кундемыште идалыкын тўрлў жапыштыже вашлиялтше кайык-влакын муро йўкыштым, онарыме ойыртемыштым устан почын ончыктымыжо.

Шадт Булат. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Ший памаш**». Почеламутышто пүртүсын кумылым нўлтышо вийже, чеверлыкше, поянлыкше. Чыла чонанын да пүртүсын вашкылышт. Памаш – пүртүсым, чыла чонаным иктешлыше символ сынан образ.

Литератур теорий да историй: Лирический почеламут. Рифме. Лирический почеламутын сылнымут образше. Олицетворений. Эпитет. Метафор. Прозо ден почеламут коклаште улшо икгайлык да ойыртмем. Кызытсе марий сылнымутышто пүртүс теме.

Шке семын лудаш да кангашаш

А.Бик. «Шошо лирике».

В.Бояринова. «Чодыраште».

А.Васильев. «Ломбо пеледыш».

В.Изилянова. «Эр шошым».

Йыван Кырла. «Шошо кече».

Ю.Чавайн. «Март», «Апрель», «Май».

Г.Сабанцев. «Кечыйол тошкалтыш дене».

С.Чавайн. «Кенеж».

Шочмэл – чевер

С.Вишневский. Шочмо кундемым моктен мурышо поэт.

Лудаш да тунемаш

«**Марий Эл**». Почеламутын патриотизм сынже. Поэтын шочмо калык, шочмо кундем, тудын поянлыкше дене кутешнымыже.

Муро да почеламут: икгайлык да ойыртмем.

Произведенийын йылмыже, шонымашым почын пуышо ойсавыртыш-влак.

Надежда Сильби. Чуваш поэтессе нерген кўчык ой.

Лудаш да тунемаш

«Шүмбел Чуваш мландем». Лирический геройын шочмо кундем дене кугешныме кумылжо. Почеламутышто кажне айдемылан шочмо-кушмо вер эн лишыл, эн сылне улмо шижмашым шынгарымаш.

Шке семын лудаш да кангашымаш

А.Бик. «Марий Эл».

Л.Дербенев. «Йошкар-Ола».

Н.Егоров. «Курык серем – шочмо верем».

М.Емельянов. «Шочмо вер».

А.Канюшков «Козьмодемьянск».

В.Колумб. «Олаэм».

Сем. Николаев. «Марий чодыра», «Марий луман ола».

В.Панов. «Илышмын эн чеверже».

Литератур теорий да историй гыч сведений–влак

- Калык ойпого. Фольклор жанр-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йўла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын чоңалтмышт да ойыртемалтше йылмышт.
- Литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Теме. Тўн шонымаш.
- Басне нерген умылымаш. Сюжет. Туштымой. Мораль. Танастарымаш. Юмор да сатир.
- Ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Портрет. Сылнымутысо рашемдыш (сылнымут деталь). Геройын койыш–шоктышыжо. Пейзаж да тудын шуктымсо сомылжо. Повествований. Описаний.
- Лирический почеламут. Рифме. Лирический почеламутын сылнымутысо образше. Олицетворений. Эпитет. Метафор. Прозо ден почеламут кокласе икгайлык да ойыртемы.
- Пўртўс теме кызытсе марий литературышто.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Тўрлў жанран литератур произведенийым умылен лудшаш.
- Произведенийын темыжым, тўн шонымашыжым рашемдымаш.
- Произведенийым устан лудшаш: логический пералтышым да чарналтышым, ойсемым кучылтшаш, текст дене келшышын ой йогыным эскерышаш.
- Содержанийым тўрлў йўн дене каласкалышаш (тичмашын тўнжым ойырен, план почеш, герой ден событий-влаклан акым пуэн, геройын ойыртемалтше койышыжым почын).
- Произведенийым лончылымо да образ дене кылдалтше йодыш-влаклан вашмутым пуышаш.
- Текстым ужаш-влаклан шеледен, вуймутым пуэн моштышаш.
- Тўрлў произведенийласе герой-влакын койыш–шоктышыштым танастарышаш, икгайлыкым да ойыртемын муын моштышаш.
- Тўрлў авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.
- Шке семын лудмо произведений-влакын содержанийыштым герой ден событий-влакым палышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене танастарышаш.
- Планым чонышаш, тўрлў сынан творческий пашам возышаш.
- Ушеш тунемшаш да устан каласкалышаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак

С.Чавайн. «Ото».

Г.Микай. «Пормо».

М.Казаков. «Миша».

З.Дудина. «Авай дене пырля».

Шадт Булат. «Ший памаш».
С.Вишнеvский. «Марий Эл».

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

№ п/п	Содержаний	Шагат чот
1	Ончылмут	1
2	Калык ойпого	5
3	Йомак «Ший пўян Ший Пампалче»	2
4	Шке семын лудаш да кангашаш.	1
5	Литератур йомак	2
	Пет. Першут «Кутко сўан»	2
6	Шке семын лудаш да кангашаш.	1
7	Йылме лывыртыме паша. Коча-кова деч йомакым возен налаш.	1
8	Марий сылнымутын тўналтыш ошкылжо	6
	С.Чавайн. Поэт лўмем кузе лекте. «Ото»	2
	Н Мухин. «Ото». «Кайык-влак». «Йолагай ден Пулангай»	2
	Г.Микай. «Маскайге», «Пормо»	2
9	Шке семын лудаш да кангашаш.	1
10	Йылме лывыртыме паша. Шкевуя почеламутым возымаш.	1
11	Марий сылнымутышто йоча тўня	11
	М.Шкетан. «Мичун уке ачажат...»	3
	Шабдар Осып. «Тўшка вий дене»	3
	М Казаков. «Миша»	1
	И Одар. «Таргылтыш»	2
	Н.Ильяков. «Латик кролик»	2
	Шке семын лудаш да кангашаш	1
12	Йылме лывыртыме паша. Проект паша.	1
13	Ава – кава	2
	А.Александров – Арсак. «Тау, авай!»	1
	З.Дудина. «Авай дене пырля»	1
14	Шке семын лудаш да кангашаш	1
15	Йылме лывыртыме паша. Поэт-влакын сылнымут пашашт нерген рефератым возымаш.	1
16	Шочмо кундемысе пўртўсын волгыдо сынже	5
	К.Беляев. «Изи тумо»	2
	В.Колумб. «Чодыра йомак»	1
	А.Федоров. «Выле-выле», «Турий», «Шўшпык»	1
	Шадт Булат. «Ший памаш»	1
17	Шке семын лудаш да кангашаш.	1
18	Йылме лывыртыме паша. Персонаж-влаклан характеристике.	1
19	Шочмэл – чевер	2
	С.Вишнеvский. «Марий эл»	1
	Н.Сильби. «Шўмбел Чуваш мландем»	1
20	Шке семын лудаш да кангашаш	1
21	Йылме лывыртыме паша. Пўртўс темылан сочинений	1
22	Ешартыш жап	2
	Чылаже	51

6-шо класслан марий литератур дене паша программе

Предмет дене ыштышаш паша

6-шо классыште тунемме предметын ойыртемеже семын «Марий литератур. Тўн школлам примерный программыште» палемдыме:

«6-шо классыште «мут-образ-исскуство» умылымаш литератур персонажын образше нерген налме шинчымаш да тўрлў жанран произведенийлаште образым чонымо йўн-влакым лончылымо негызеш вияншаш. Тунемше-влак фольклор да сылнымутан произведенийлаше персонаж-влакын койыш-шоктышыштышт калыкле (национальный) сыным муаш, конфликтыште да сюжетыште нунын верыштым палемдаш тунемыт, тыгак персонаж-влакын тўрлў позицийыштым (идейно-нравственный, геройын да авторын, геройын да шкеныштын) тагастарат».

6-шо классыште тунемше-влак текст дене пашам ыштымышт годым утларакше сюжет виянмым да герой-влакын койыш-шоктышыштым эскерат. Нуно, йонгылыш лийде, келшыше да келшыдыме герой-влакым ойырат, действий кузе виян толмым ончыктен кертыт. Урокушто утларак тўткышым геройын молан тыге але туге ыштымышлан ойырыман, умылтараш тыршыман.

Тиде классыште сылнымутан текстым лончылаш туныктыман.

Утларак жапым текстысе ужаш-влакым йўкым чын шынден лудмылан ойырыман. Наизусть ойлымо годымат тидын нерген мондыман огыл. Изирак текст гыч але ужаш гыч тўнгалын, кугурак текст-влакланат планым чоныман. Герой-влакым тўшкалымым кўлешан пашалан шотлыман. Тыгодым герой-шамычын мо дене икгай улмыштым палемдыман.

5-ше класс дене тагастарымыште тыгай ойыртемым палемдыман: икмыняр произведенийым, герой-влакым пырля лончылымашым пашашке утларак пуртыман.

Текстым йылме могорым лончылымаш шке вержым мушаш. Сылнештарыме йўн-влакым кычалмаш, ойыртегалтше ойым палемден каласымаш йоча лексикым вияндаш полшат.

Утларак жапым текстысе ужаш-влакым йўкым чын шынден лудмылан ойырыман. Лудын лекме деч вара т сылнымутан текст айдеме деч вашке ок ойырло. Тидым шотыш налын, герой дене умбакыже мо лийын кертме нерген мутланымаш йоча йылмым да фантазийым виянда. Садлан тиде йўным моштен кучылтман.

Текст почеш каласкалымаш нерген посна палемдыман. Лудмо текст почеш тўрыс шарнен каласкалыме деч посна утларак жапым кўчыкемден, ойырен луктын, посна верым умылтарен, шкегыч ешарен каласкалымашлан ойырыман. Тыгодым йоча кўлешыжым ойыркалаш, иктешлаш, шонаш тунемеш.

Шке семын лудаш да лончылаш темлыме произведений-влакым кызытсе илышын йодмыж семын эртараш тыршыман. Тыште тўрлў йўным кучылташ лиеш – туныктышо шке шоналтен ямдылышаш.

Тунемме предметын школ планыште верже

Марий литературым тунемаш 51 шагат пуалтеш

Лудаш да тунемаш – 33 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 5 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 3 шагат

Туныктымо годым энэртышаш тўн книга

Марий литератур: 6-шо класслан учебник – хрестоматий/ И.С.Иванов ямдылен. – Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008.

Тунемме курсым содержанийже

Ончылмут

Сылнымутан литератур – илышын воштончышыжо.

Калык ойпого

Калык лирике

Лирике нерген тўн умылымаш.

Муро – сем да мут дене каласыме произведений. Калык мурын тўрлў улмыжо. «Ошвичынат келгыжым шинчем ыле гын...», «Вўдшў йога, серже кодеш...», «Коремже келге, вўдшат уке...», «Эр кечыже лектеш» муро-влак.

Нунын калыкын илышумылымашыжым, койыш-шоктышыжым, илыш-йўлажым, кумылжым, сылнылыкым шижын моштымыжым почын пуымо куатышт, нравственный негызышт.

Калык лирикын содержанияй шот дене тўрлў сынан улмыжо. Муро-влакын чоңалтме да сылнылык ойыртемашт.

Тўрлў верлаште илыше марий-влакын мурышт.

Мурын калык коклаш шарлымыже. Мурым мурышо да погышо-влак.

Шке семын лудаш да кангашаш

Калык муро. «Тулык ден варап».

Календарь да йўла дене кылдалтше муро-влак.

Рекрут муро-влак.

Такмак-влак.

Тоштыен ой

Лудаш да лончылаш

«Кавасе ўдыр – кўтўчў» миф – тўнян ышталтмыжым, айдемын, янлыкын кузе лиймыштым умылтарыше, пўртўсыштў, калык илышыште але ожно лийше иктаж-могай кугу вашталтыш, ўрыктарыше кончыш нерген акрет годсо калык ойлымаш.

«Кавасе ўдыр – кўтўчў» мифыште марий калыкын тўнянчалтышыже, илышумылымашыже, пўртўс дене кылже. Юмынўдыр ден Мланде – кава ден Мланде кокласе кылын символышт.

Поро ден осалын вашпижмашышт, вуяваш шогымышт. Юмо - волгыдо поро, ошо. Керемет – порылан ваштареш шогышо вий: пычкемыш, осал, шеме.

Калык ойпого произведенийын сылнылык ойыртмемже.

«Илыше кў». Легенде - эртыше илыш гыч событийым лўмлў патыр-влакын чапле, геройло пашаштым сўретлыше тошто ор, ял ден ола-влакын чоңалтме жапышт да лўмышт дене палымым ыштыше калык поэтический произведений.

Чумбылатын, шочмэл, калык верч колянымыже, чын верч шогымыжо, патырлыкше.

Калыкын легендысе геройын койыш-шоктышыж гоч шочмо элым, шочмо мландым аралыме нерген шке шонымашыжым да умылымашыжым рашемдымыже.

Фольклор произведенийын чоңалтмемже да йылме ойыртмемже.

«Акпарс» нерген преданий

Преданий – ожнысо илыш гыч калык ушеш кодшо событий, герой-влак нерген устный произведений.

Произведенийыште ончыктыммо историй событий-влак. Марий талешке-шамыч. Нунын шочмо калык верч талын шогымышт.

Акпарс – преданийын геройжо. Тудын пентгыде уш-акылже, калыкын ончыкылык илышыжым ужын, умылен моштымыжо, чон моторлык дене, илыш чыным шотыш налын, лўдде, шке калыкше верч тыршымыже.

Литератур теорий: литератур да фольклор. Тоштыен ой нерген умылымаш. Миф, легенде ден преданий. Гипербол. Литота.

Шке семын лудаш да кангашаш

Тоштыен ой-влак: «Кузе апшат юмо олмеш шинчын», «Тиде тўняште суапет ок лий гын, вес тўняште илашет йўсў», «Марий ўдыр Ирга», «Болтуш».

Калык ойлымаш-влак: «Шем ушкалнам пире кочкеш», «Ўй ден мўйым коч», «Кузе ўшкыжым шолышт кочкыныт».

М.Казаков. «Акпарсын маршыже».

С.Г.Чавайн. «Чоткар патыр», «Йыланда».

Эпос – калыкын ожнысо илышыж нерген геройло повествований

Лудаш да тунемаш

А.Спиридонов, А.Мокеев. «Югорно» эпос (18-ше мур)

«Югорно» - марий эпосын тунгалтышыже, негызше. Произведенийын содержанияйже, сюжет рудыжо да сылнымут ойыртемеже.

Пампалчын шке эрык да йоратымаш верч пентгыдын шогымыжо. Удырын осал вий ваштареш кучедалмыже, порсын лунгалтышын Мланде ден кава кокласе кылым ончыктышто символ сынан образше.

Йомакысе да эпосысо Пампалчын образше, ойыртемеже да икгайлыкше.

Произведенийын рудо шонымашыже – айдемылан илышыште эн шерге эрык, йоратымаш, порылык улмо, икте-весеылан ушанле лийме, пентгыде уш-акыл, койыш-шоктыш да чын верч шогымаш.

Произведенийын чоңалтмыже, сылнылык ойыртемеже.

«Калевала» карело-финн эпос (1-ше рун гыч ужаш А. Иванова кусарен)

Эпосышто Сандалыкын да Мландын шочмыжым финн-угор калык-влакын туняумылымашыштан негызлен суретлымаш. Юмынудырын – Ильматарын – образше. Юзо предметын, вийын да гиперболын содержанияйжым келгемдымаште верышт.

Произведенийын чоңалтме да сылнылык ойыртемеже.

Марий сылнымутышто сар теме

В.Иванов. Писательын сылнымутан литературыш толмо корныжо. Йоча психологийым сайын палымыже.

Лудаш да тунемаш

«Вудшб келге – серже тура». Кугу Ачамланде сар жапысе неле илыш. Тиде саманыште турло калык кокласе келшымашын пентгыдеммыже. Эстон да марий калык-влакын родо-тукым улмышт.

Эйно Арун, Ондре Ульяновын, Элыксан Соколовын, Соколова Олюкын икте-весеым умылен, икте-весеылан полшен кушмышт.

Эйнон аваже Лайнан, Ондрен аваже Овдакин, колхоз вуйлатыше Петр Степановичын сар жапыште неле ял илышым вачумбаке налмышт, икшыве-влаклан эгертыш лиймышт.

Юханын да Йыванын сар корнышт, шочмэл верч шогымышт.

Произведенийын вуймутшо. Тудын тун шонымашым почын пуымаште верже.

Турло калык коклаште келшен илымым, чон моторлыкым суретлымаште писательын верже.

Литератур теорий: произведенийын вуймутшо. Тематике да проблематике.

Г.Матюковский. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«Петю» (ужаш-влак). Петю - шочмэлым да калыкым аралыме да йоратыме нерген поэме.

Петю – тале, луддымб, патриотизм шулыш дене шуаралтше, шочмэл, калык верч А.Матросов семынак шке илышыжым чаманыдыме рвезе. Тудын шум-чон куатше, уш-акыл вийже.

Произведенийын чоңалтмыже, строка-влакын пачаш-пачаш каласалтмышт, пейзажын содержанияйжым келгемдаш полшымыжо.

Литератур теорий: лирико-эпике, поэме. Произведенийын пафосшо.

Н.Лекайн. Писатель нерген ой

Лудаш да тунемаш

«Шортньо падыраш» (посна ужаш-влак). Йоча-влакын келшен, икте-весеым умылен илымышт, ялысе пашалан шуман лийын кушмышт.

Микуш, Нургалий да Майя. Прокой кугыза ден йоча-влак кокласе кыл, тудын нравственный негызше.

Хайрулла – илалше, кугу илыш опытан шонгыен, йоча-влакым илыш корныш лукмаште, шуаралтмаште надырже.

Писательын сар жапысе ял илышым, турло калык-влакын икшывыштын келшен илымыштым суретлыме мастарлыкше.

Повестыште пейзажын верже.

Литератур теорий: литератур герой. Персонаж (тўн да второстепенный). Сюжет да композиций. Эпизод. Портрет. Диалог да монолог.

Шке семын лудаш да канашаш

В. Юксерн. «Атаманыч».

Пўртўс, шочмо мланде да калык

Семен Николаев. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Ик пушенге ок ыште пўртўсым**». Почеламутын нравственный негызше, патриотический сынже. Тўняште марий калыкын моло калык дене пырля вий-куатым налын илымыже. Поэтын илышым пўртўс сорастарыше пушенге семын ужмыжо.

«**Кугешна лўмжо дене марий**».

Поэтын шочмо калык дене кугешныме, тудым аклыме кумылжо. Почеламутын темыже да тўн шонымашыже.

Произведенийын чоналтме да йылыме ойыртемеже.

Литератур теорий: лирике, почеламутын чоналтмыже. Рифме. Строфа.

А.Мичурин–Азмекей. Пўртўс мурызо.

Лудаш да тунемаш

«**Керем онго**». Мирон кугызан сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын шочмо вершорым йоратыме кумылжо, пўртўс поянлыкым аралаш тыршымыже.

Ойлымашын нравственный негызше. Автор–повествовательын образше.

Литератур теорий: автор–повествователь нерген умылымашым келгемдымаш.

Шке семын лудаш да канашаш

Э.Анисимов. «Годыштво ломбо аршаш».

Ю.Артамонов. «Чодыра орол».

А.Васильев. «Турист ойла, мый йоратем пўртўсым».

К.Васин. «Серыш».

В.Горохов. «Шочмо мланде».

Г.Матюковский. «Шордо».

А.Мичурин-Азмекей. «Оланге ден шеренте», «Шўмдымў айдеме».

С.Николваев «Кугешна лўмжо дене марий».

А.Тимиркаев. «Шочмэл».

А.Иванова. Поэтессе нерген ой.

Лудаш да тунемаш.

«**Ойлат, каяш гын мланде тўрыш...**»

Шочмо-кушмо вер – эн лишыл, эн шерге. Лирический геройын шочмо кундем да ача-ава сурт дене кугешныме кумылжо.

Почеламутын сылнылык ойыртемеже.

Г.Сабанцев. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Шочмо пыжаш**». Шочмо ялын – «шочмо пыжашын» - каже айдемылан шерге улмыжо, литератур теорий: лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий.

Мустай Карим. Пошкырт поэт нерген кўчык ой.

Лудаш да тунемаш.

«**Куэ лышташ нерген**». Почеламутын патриотический сынже. Поэтын калык-влакын келшен илымыштым моктен мурымыжо.

Келшымш, икте-весым жаплымаш – илыш символ.

Почеламутын содержанияже да тудым почын пуымо ойыртеме.

Паша айдемым илаш туныкта

В.Сапаев. Писатель нерген ой. Туныктышо да писатель. Творчестваштыже йоча илыш теме.

Лудаш да тунемаш

«**Мом каласет, Миля?**» Повестьыште йоча-влакын тўшкан, келшен илымыштым пайдале мер пашам шуктен шогымыштым, пашаш шуаралт кушмыштым сўретлымаш. Авторын шкешотан йоча илышым моштен, романтике сыным пуртен, почын пуымыжо.

Милян ойыртемалтше сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже, пырля тунемме йолташыже-влакым тўшка пашашке кумыланден моштымыжо.

Юран тунеммаште да пашаште шкенжым ончыктымыжо. Толян моло деч ойыртемалт шогымыжо. Тиде койышын амалже, нравственный тўсшў: куанже, ойгыжо, шонымашыже, тўшка илышын да пашаш ушным корныжо.

Йоча-влакын илыш чыным кычалмышт. Коллективын вийже, тудын самырык айдемым шуарымаште верже.

Повестьыште пейзажын верже, тудын содержания ден кылдалт шогымо ойыртемеже.

Литератур теорий: эпический жанр: ойлымаш, повесть нерген шинчымашым келгемдымаш.

И.Горный. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Мый ўдем**». Почеламутын лўмжў, тудын ойыртемеже. Поэтын «ўдем» шомак гоч кўлешан проблемым тарватымыже. Пашан илышыште верже, кўлешлыкше.

Почеламутын йылме ойыртемеже, ойсавыртыш да мутаршаш-влак.

Шке семын лудаш да кангашаш

В. Исенеков. «Ямбердинын дневникше»

Ушеш тунемаш произведений–влак

«Вўдшў йога, серже кодеш» муро.

Г.Матюковский. «Петю» поэме гыч ужаш.

А.Иванова. «Ойлат, каяш гын мланде тўрыш...».

Сем.Николаев. «Ик пушенте ок ыште пўртўсым».

Г.Сабанцев. «Шочмо пыжаш».

Мустай Карим. «Куэ лышташ нерген».

Литератур теорий да историй гыч сведений–влак.

- Литератур да фольклор. Литератур да мифологий. Геройло эпос.
- Литератур герой. Персонаж. Тўн да второстепенный персонаж. Автор-повествователь. Произведенийын сюжетше да чоңалтмыже (композицийже). Эпизод. Пейзаж. Портрет. Диалог да монолог.
- Произведенийын вуймутшо. Тематике да проблематике. Пафос.
- Проза да поэзий. Сылнештарыме йўн-влак: эпитет, метафор, олицетворений, таңастарымаш, гиперболо, литота, антитезе, аллегорий, важмалдыкын (туштен) ойлымаш-(иносказаний) влакын амалыштым, нунын кушко шуктымыштым умылтарен кертшаш.
- Тунемме текстыште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнештарыме ой-влакым (таңастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литота да молат), пўртўс сўретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйжым почын пуышо, тўн шонымашым рашемдчыше верлам палемден умылтарен сенышаш.
- Геройын койышыжым, сынкунжым эскерен, тудлан ойлымо-возымо характеристикым пуэн моштышаш.
- Содержанийым тўрлў йўн дене каласкален, возен (тичмашын, кўчыкын, тўнжым ойырен, комментарий дене, герой ден событийлан акым пуэн) кертшаш.
- Произведенийын содержанияйжым палымым да умылымым тергыме йодыш-влаклан вашмутым пушаш.
- Тўрлў произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым таңастарышаш, икгайлыкым да ойыртемым муын моштышаш.

- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.
- Шкегыч ыштыме мутерысе мут ден ойсапыртыш-влакым ойышто, возымо годым кучылт моштышаш.
- Шке семын лудмо произведенийлан, событий ден герой-влаклан шке шонымашым каласен да возен кертшаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш.
- Планым чоңышаш.
- Сочинений элементар изложенийым возышаш. Сочиненийым (планым чоңен, күлеш цитатым поген, черновик дене пашам ыштен) возышаш.
- Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын каласкалышаш.
- Почеламутын чоңалтмыже. Рифме. Строфа.
- Эпике. Лиро-эпике. Лирике.
- Эпический жанр-влак: ойлымаш, повесть, роман.
- Лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий.
- Лиро-эпический жанр-влак, поэме.
- Сылнымутан произведенийлаште исторический событий-влакым да калык ылым сүретлымаш.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Фольклор да сылнымутан произведенийлаче герой-влакын образыштым танастарен моштышаш, тушто нолталтме «поро» да «осал», «мотор» да «мотор огыл», «лүддымылык» да «лүдмаш» концеп-влакым лончылен кертшаш.
- Сылнымутан, популярный да публицистике сынан текст-влакым умылен, устан да сылнын лудшаш.
- Жанр ойыртемым, теме ден идейым, пафосым палышаш.
- Тунемме текстыште образный мут ден ойсапыртыш-влакым, сылнештарыме ой-влакым (танастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литота да молат), пүртүс сүретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тун шонымашым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенышаш.
- геройын койышыжым, сын-кунжым эскерен, тудлан ойлымо-возымо характеристикым пуэн моштышаш.
- Произведенийын содержанияйжым палымым да умылымым тергыме йодыш-влаклан вашмутым пуышаш.
- Түрлө произведенийлаче герой-влакын койыш-шоктышыштым танастарышаш, икгайлыкым да ойыртемым муын моштышаш.
- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.
- Шкегыч ыштыме мутерысе мут ден ойсапыртыш-влакым ойышто, возымо годым кучылт моштышаш.
- Шке семын лудмо произведенийлан, герой ден событий-влаклан шке шонымашым ойлен да возен кертшаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да вес калык литератур дене танастарышаш.
- Планым чоңышаш
- Сочинений элементар изложенийым возышаш.
- Сочиненийым (планым чоңен, күлеш цитатым поген, черновик дене пашам ыштен) возышаш.
- Ушеш тунемме произведений-влакым сылнын каласкалышаш.

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

№	Урокын темыже	Шагат
1	Ончылмут. Сылнымутан литератур - илышын воштончышыжо	1
	Калык ойпого	9
2	Калык лирике. Лирике нерген умылымаш. Калык лирикын содержанияш шот дене түрлө лиймыже.	1
3	Муро – сем да мут дене каласыме произведений. Муро-влакын чоңалтме да сылнылык ойыртемышт. Мурым мурышо да погышо-влак.	1
4	Шке семын лудаш да канашаш.	1
	Тоштыен ой	5
5	Миф нерген умылымаш. Миф – акрет годсо тошто ойлымаш. «Кавасе ўдыр – күтүчө»	1
6	«Кавасе ўдыр-күтүчө» мифыште марий калыкын пүртүс ден кылже. Калык ойпого лудышын сылнылык ойыртемыже	1
7	Легенде – калык поэтике произведений. «Илыше кү» легенде. Чумбылатын образше.	1
8	Преданий – ожнысо илыш нерген устный произведений. «Акпарс» нерген преданийыште Марий талешке-влакын шочмо эл верч кучедалмышт.	1
9	Акпарс – преданийын геройжо.	1
10	Шке семын лудаш да канашаш	1
11	Йылме лывыргыме паша. Сочинений. «Марий патыр-влакын шочмо кундемем аралымышт».	1
	Эпос – калыкын ожнысо илышыж нерген геройло повествований	3
12	А.Спиридонов, А.Мокеев. «Югорно» эпос - марий эпосын тўналтышыже, негызше, тудын рўдө шонымашыже.	1
13	Сюжет да сылнымут ойыртемы. Пампалчын образше.	1
14	«Калевала» карело-финн эпос. Ильматарын образше. Произведенийын чоңалтме да сылнылык ойыртемыже.	1
	Марий сылнымутышто сар теме	12
15	В.Иванов. Писательын сылнымутан литературыш толмо корныжо.	1
16	«Вўдшө келге, серже тура» повестьыште сар жапысе неле илыш, түрлө калык коклаште келшымаш.	1
17	Повестьыште ялысе йоча да кугыен-влакын образышт .	1
18	Йыванын да Юханын сар корнышт, шочмэл верч шогымышт.	1
19	Повестьын вуймутшо. Тудын тўн шонымашым почын пуымаште верже.	1
20-21	Йылме лывыргыме паша.	2
22	Г.Матюковский. Поэт нерген ой. Петю - шочмэлым да калыкым аралыме да йўратыме нерген поэме. «Петю» поэмыште патриотизм шўлыш.	1
23	Петюн образше, поэмын чоңалтмыже да сылнылыкше.	1
24	Йылме лывыргыме паша. Петюн образше.	1
25	Н.Лекайн нерген ой. «Шўртнў падыраш» повестьын идейно-тематический содержанияш.	1
26	Микуш, Нургалый да Маян образышт.	1
27	Йоча-влакын келшен, икте-весым умылен илымышт, ялысе пашалан шўман лийын кушмышт.	1
28	Кугыен ден йоча-влак коклаше кыл, тудын нравственный негызше.	1
29	Писательын сар жапысе ял илышым, түрлө калык-влакын икшывыштын келшен илымыштым сўретлыме мастарлыкше. Повестьыште пейзажын верже.	1
30	Шке семын лудаш да канашаш. В.Юксерн. «Атаманыч» повесть.	1
31-32	Йылме лывыргыме паша. Сочинений «Сенымаш нелын толын...»	2

Пүртүс, шочмо мланде да калык		8
33	С.Николаев. Поэт нерген ой. «Ик пуштенге ок ыште пүртүсым» почеламутын нравственный негызше, патриотизмже.	1
34	«Кугешна лумжө дене марий» почеламутын темыже да тун шонымашыже.	1
35	А.Мичурин-Азмекей-пүртүс мурызо «Керем онго» ойлымашыште пүртүсым аралаш умжаш. Мирон кугызан образше.	1
36	Ойлымашын нравственный негызше. Автор-повествовательын образше.	1
37	А.Иванова. Поэт нерген ой. «Ойлат, каяш гын мланде тuryш...». Шочмо-кушмо вер эн лишыл да шерге вер нерген мутланымаш.	1
38	Г.Сабанцев. Поэт нерген ой. «Шочмо пыжаш». Шочмо вер-чон ласкалыкым пуышо вер. Лирический жанр-влак.	1
39	М. Карим. Поэт нерген ой. «Куэ лышташ нерген» почеламутын чоналтмыже.	1
40	Шке семын лудаш да канашаш. Марий сылнымутышто пүртүсым аралыме теме.	1
41-42	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Шочмо мландем йоратем».	2
Паша айдемым илаш туныкта		5
43	В.Сапаев. «Мом каласет, Миля?» повестьыште йоча-влакын келшен илымышт.	1
44	Йоча–влакын илыш чыным кычалмышт. Коллективын вийже.	1
45	Повестьыште пейзажын верже, тудын содержания ден кылдалт шогымо ойыртемыже.	1
46-47	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Паша айдемым илаш туныкта».	2
48	И.Горный. Поэт нерген ой. «Мый удем» почеламут. Илышыште пашан верже.	1
49	Шке семын лудым канашымаш. В.Исенков. «Ямбердинын дневникше».	1
50-51	Иктешлымаш урок. Шинчымашым тергыме тест.	2

7-ше класслан марий литератур дене паша программе

Предмет дене ыштышаш паша

Литератур урокышто ыштышаш паша радам, 5-6 класслазе семынак, текстым лончылымаш дене кылдалтын. Но герой-влакын пашашт, нунын койышышт илыш тургым дене умылтаралтеш. «Кажне герой шке пагытшын айдемыже» шонымаш тунемме курс мучко шуйнышаш. Адакше кызытсе тунемше геройын илышыжым тачысе шинча дене ончалаш тунемшаш. Тыгай пашалан йылме лывыртыме урок, пусо йодыш-влакым лончылымаштат кельштаралтшаш улыт.

Шымлымаш пашан кулешлыкшым 7-ше классыште пентгыдемденак каласыман. Темым туныктышо ямдылен кертеш, йочалан шкалан ойырен налашат темлыман. Тыгай пашам идалык мучашыште посна урок годым иктешлыман.

Тунемме предметын школ планыште верже

Марий литературым тунемаш 51 шагат пуалтеш.

Туныктымо годым энертышаш тун книга

Марий литератур: 7-ше класслан учебник–хрестоматий/ П.А.Апакаев ден А.Т.Тимиркаев ямдыленыт. - Йошкар–Ола: Марий книга савыктыш, 2008

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

Литератур произведенийым лудаш да тунемаш – 33 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 6 шагат

Йылме лывыртыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

ОНЧЫЛМУТ

Лудшо – герой-автор. Илышыште сылнымутан литературыын верже.

Литератур теорий: литератур – мут искусство.

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО КАЛЫК ИСТОРИЙ

Я.Алексейн. Марий калыкын илышыжым келгын палыше писатель.

Лудаш да тунемаш

«**Öрмбк**». Авторын кугезе марий-влакын илыш-йўлаштым, койыш-шоктышыштым, сурткõргõ поянлыкыштым, погыштым, пашаштым устан сўретлымыже.

Öрмокын да Лотайын, Öрмыза да Чепишын, ватыжын, Ямбикан, Эшполдын сын-кунышт, койышышт, социально-нравственный сынышт, илыш деке ончалтышышт, пўрымашышт.

Писательын мастарлыкше. Повестын йылмыже, тошто марий илышым, историй чыным сўретлен ончыктым ойыртемеже.

Литератур теорий: архаизм, портрет, пейзаж.

Ким Васин. Писательын творчествыштыже марий калыкын илен толмо корныжо.

Лудаш да тунемаш

«**Юкей Егоров**». Ойлымашын историй событиеш негызалтмыже. Российысе вес калык дене пырля марий калыкын социальный шыгыремдымаш ваштареш шогалмыже. Кок тўшка герой. Нунын сын-кунышт, койышышт, илыш позицийышт.

Марий старшина Юкей Егоровын неле илыш пўрымашыже, эрык верч кучедалше-влак радамыш шогалмыже. Ялкийын патыр койышыжо. Произведенийын героикопатетический сынже: шўм-чон тарватыше, куандарыше кумылжо.

Писательын событий-влакым сўретлымаште мастарлыкше. Ойлымашыште пўртўсын верже. Произведенийын чоналтмыже, авторский чакналтыш. Йылме ойыртеме.

Литератур теорий: монолог, диалог, тўшка сцене.

Шке семын лудаш да кангашаш

К.Васин. «Мурызын шомакше», «Атаманын кердыже».

Шабдар Осып. «Акырсаман».

В.Юксерн. Писатель нерген ой. Творчествыштыже илыш гыч налме герой-влак.

Лудаш да тунемаш

«**Вўдшõ йога – серже кодеш**». Первый марий академик Василий Петрович Мосоловын йоча да рвезе годсо жапше, йорло кресаньык ешеш шуаралтмыже: ойгыжо, куанже, тунеммыже, илыш позицийе, нравственный сынже, пўртўс дек кумылжо, пўртўс вийым умылаш тыршымыже, илыш дек мелын шогымыжо. В.П. Мосолов – калыкын эргыже.

Повестыште илыш чын да авторын шонен лукмыжо (художественный вымысел), нунын кокласе кыл.

Повестын йылмыже.

Литератур теорий: сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.

В.Сузы. Писательын усталык корныж нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Вакш йонгышта**». Произведенийыште ял илышым, элгõргысõ вашталтышым ончыктымаш.

Павыл ден Микита кокласе вашпижмашын негызше. Ойлымашыште «порылык» да «осаллык», «айдемын пўрымашыже» да «чап», «сулык» да «намыс» умылымаш–влакын ончыл радамыш лекмышт.

Герой-влакын – Павылын, Микитан, Хотин – сын-кунышт, ойыртемышт.

Произведенийысе вуймут ден тўн шонымашын кылдалтмышт.

Пейзажын событий-влакым рашемдаш полшымыжо.

Литератур теорий: эпиграф, антитезе.

Шке семын лудаш да кангашаш

В.Исенеков. «Капар тукум».

И.Ломберский. «Чын лўмжо Кузьма».

МАРИЙ ПОЭЗИЙЫН У СЫН, ФОРМО ДЕНЕ ПОЙДАРАЛТМЫЖЕ

Олык Ипай. Поэт–новатор

Лудаш да тунемаш

«**Шыже кечын**». Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумылжым чапландарымыже. Илышыште да пўртўсыштó лийше посна кончышым да событийым сылне образ гоч сўретлаш, лирический геройын шўм-чон шижмашыжым келгын почын пуаш тыршымыже.

Поэтын пўртўс, йóратымаш нерген поэзийыштыже философий сын, у образ-влак, сылнештарыме йóн.

«**Поэт**» (*триолет*). Почеламутын содержанияйже да тўн шонымашыже. Кугу поэт С.Г.Чавайнын творчествожым аклыме кўкшыт. Авторын возымаштыже оптимизм шўлыш, кутешныме кумыл.

Почеламутын чоңалтме ойыртеме, сылнештарыме йóн-влак.

Сылнымут мастарын марий поэзийым у поэтический формо-влак дене пойдарымыже.

Литератур теорий: поэзий да проза. Лирике. Лирический произведений-влакын тўрлó лиймышт, видышт, нунын коклаште ойыртеме да икгайлык. Триолет.

Йыван Кырла. Поэт да киноартист.

Лудаш да тунемаш.

«**Шочмо кече**». Почеламутышто авторын эрыкым, пиалан илышым моктен мурымыжо, произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Поэтын шке илышыж гоч калык илышым сўретлымыже. Лирический геройын нóлталтше кумылжо, илышыште шке вержым мумыжо.

Почеламутын темыже да тўн шонымашыже. Ава – илышын негызше, илышумылымашын чынже да сынже.

Произведенийын нравственный да лирике сынже, лывырге йылмыже.

«**Муралтем мый йывырген**». Поэтын, эртен кодшо илышым шарнен, ончыкылыклан нравственный кўварым вакшымыже, пўрымашым палемдымыже.

Почеламутышто илышлан куан кумыл нóлтмó, шўм гыч лекше мурын раш, яндарын йонгалтмыже.

Литератур теорий: танастарымаш, ассонанс, аллитераций, метафор. Почеламутын чоңалтмыже: ритм, стопа, рифме.

А.Бик. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Сонет-влак**». Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын тўрлó кундемлаште илыше марий-влак коклаште улшо кыл проблемым тарватымыже.

Сонет – почеламут дене возымо произведений, тудын формыжо.

Литератур теорий: сонет, амфибрахий, анапест.

Шке семын лудаш да кагашаш

Г.Гладиатов. «Авамлан».

З.Дудина. «Кас кава».

В.Изилянова. «Йўлат ваштар-влак».

В.Колумб. «Шочмо кундемаште».

МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО МЫСКАРА ЖАНР ТРАДИЦИЙ

М.Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак

Лудаш да тунемаш

«**Ече**». Иванов Васлийын сын-кунжо, койышыжо, шонкалымашыже, вашталт толмыжо.

Иванова Марпан илыш позицийже, илышумылымашыже, пелашыжым чын корныш виктараш тыршымыже.

Ойлымашын чоңалтме ойыртеме, йылмыже.

«**Парашют**». Произведенийын «Ече» ойлымаш ден икгайлыкше. Шемер енын илышышкыже спортын шынен пурымыжо.

Майрукын образше. Спортым, поснак парашютым, йӱратен шындымын амалже. Ипат кочан спорт деке мелын лийме корныжо.

М.Шкетанын мыскара ойлымаш-влакым возымо мастарлыкше, произведений-влакын чонгалтме, сылнылык да йылме ойыртемашт.

Литератур теорий да историй: мыскара, юмор да сатир. Мыскара ойлымаш жанрын ойыртемже (чонгалтмыже, сылнештарыме йӱнжӱ-влак, мыскара элементше). Мыскара ойлымаш жанрыште М.Шкетанын традицийже.

Шке семын лудаш да кангашаш

Дим.Орай. «Осып Ваня».

М.Рыбаков. «Мик-мек».

М.Шкетан. «Меран лу», «Команмелна».

КИНДЕ – ИЛЫШ НЕГЫЗ

Ю. Артамонов. Писательын творчествож нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Киндет перкан лийже**». Произведенийыште «Кинде – ылыш вий, ылыш пиал, тиде пиалым аклен да переген моштыман» тӱн шонымашым шындарымаш.

Киндым ончен куштышо Васли Йыванын сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын паша усталыкше, киндым ончен куштымо акым палымыже, у тукым шке ылыш опытлан энтертен тунуктымыжо.

Пашаште чапым налше, ылышым палыше ен да самырык тукым кокласе кыл.

В.Абукаев-Эмгак. Писательын усталык корныж нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Кинде шултыш**». Ойлымашын нравственный негызше, сынже, келгытше. Семонын койыш-шоктышыжо, кинде деке кумылжо, амалже. Киндын ылышым аралыме вийже. Произведенийыште тудым аклыме да перегыме йодышын пӱсын шогымыжо.

Ава ден икшыве кокласе кыл.

Ойлымашын чонгалтме да сылнылык ойыртемже.

Литератур теорий: произведенийын сюжетше. Сюжетын элементше-влак (экспозиций, завязке, действийын кушкын толмыжо, кульминаций, развязке) нерген умылымаш. Конфликт.

Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.

Шке семын лудмаш да кангашаш

И.Горный. «Кинде».

В. Дмитриев. «Кинде».

Д.Исламов. «Кинде», «Нур оза».

А.Селин. «Кумшо кинде», «Кинде – ылыш воз».

И.Стрельников. «Пасу лӱшка».

МОГАЙ ИЛЫШ, ТУГАЙ ЧАП

В.Колумб. Поэтын ылышыже да творчествож нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Шочмо йылме**». Айдемын ылыш пӱрымашыштыже йылмын верже. Шочмо йылме – эн шерге поянлык. Тудын шочмо мланде, шочмо калык дене кылдалтмыже, кумда ылыш корныш лекташ волгыдо ушым, вий-куатым пуэн шогымыжо.

Почеламутын чонгалтмыже, йылме ойыртемже.

«**Мыйын корнем**». Кугу Ачамланде сар жапысе ылышым авторын шке ылышыжлан энтертен иктешлымыже. Лирический геройын образше, тудын ылыш лонгаш, пашаш шуаралтмыже, нравственный сынже, волгыдо кумылжо, сылнылыкым, поэзийым йӱратымыже.

Поэмын гражданский сынже, чонгалтмыже, сылнештарыме йӱнжӱ-влак.

Литератур теорий: автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым сӱретлыме йӱн-влак.

В.Регеж-Горохов. Артист, поэт, писатель, драматург.

Лудаш да тунемаш

«Элнет». Поэтын шочмо кундем, шочмо калык нерген шўм гыч лекше ойжо. Элнет – марий мландым иктешлыше символ сынан образ. Почеламутын шонкалаш таратымыже.

Произведенийын сылнылык ойыртемеже.

Литератур теорий: символ нерген умылымаш.

Шке семын лудмаш да канашымаш

Г.Матюковский. «Сенымаш корно дене» (ужаш-влак).

С.Николаев. «Шочмо йылме».

В.Регеж-Горохов. «Кузе илет, ялем».

А.Селин «Мемнан урем».

А.Степанов. «Шочмо йылме».

Леена Лаулайнен Финн поэтессе нерген кўчык ой.

Лудаш да тунемаш

«Чачавий». Айдеме лўмын илыш пўрымаште верже. Авторын «Лўмнеретым кўшнő кучо» калык ойын шонымашыжым, кеч-могай илыш ситуацийыште шке лўм дене кугешныме кумылым почын ончыктымыжо.

Почеламутын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыртемеже, муро пўрымашыже.

Ушеш тунемаш произведений–влак

А.Бик. «Сонет-влак» (ужаш).

Йыван Кырла. «Шочмо кече».

В.Колумб. «Шочмо йылме».

Олык Ипай. «Шыже кечын».

В.Регеж-Горохов «Элнет».

Л.Лаулайнен. «Чачавий».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур – мут искусство.
- Литератур род да жанр нерген умылымаш-влакым келгемдымаш. Эпике (ойлымаш, повесть, роман), лирико-эпике (поэме, басне, балладе) да лирике.
- Архаизм, портрет, пейзаж.
- Сылнымут образ. Персонаж. Литератур герой. Кўргő монолог – геройын чоншижмашыжым почаш полшышо йўн.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
- Литератур произведенийын формыжо да содержанияйже нерген шинчымашым келгемдаш: тема, тўн шонымаш, проблеме, пафос; сюжет да тудым ыштыше элемент-влак; композиций. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.
- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым сўретлыме йўн-влак.
- Сылнымутышто трагический да комический сын. Юмор да сатир. Эзопын йылмыже.
- Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Геройын йылме ойыртемеже.
- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йўн-влак. Ассонанс, аллитераций.
- Проза да поэзий. Почеламутым чонгым негыз: почеламутын размерже, ритм, стопа, рифме, строфа.
- Марий сылнымутын ойыртемеже да моло калык литератур дене икгайлыкше.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым сылнын, раш, умылаш лийшын, ўшандарышын лудшаш.

- Произведенийыште илыш чын да авторын шонен лукмыж кокласе кылым палышаш.
- Сылнештарыме йӱнын, йылме ойыртемем ыштыше мут да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сылнымутым рашемден кертшаш.
- Произведений гоч кӱлешан посна эпизод-влакым ойырен моштышаш.
- Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымаштым умылтарен кертшаш.
- Текстеште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнештарыме ой-шамычым (танастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласымаш, гиперболо, литота да молат), пӱртӱс сӱретым мушаш, событий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тӱн шонымашым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенышаш.
- Геройын койышыжым, сын-кунжым, илыш деке кумылжым эскерен, тудлан акым пуэн моштышаш.
- Эпический, лиро-эпический да лирический произведений-влакым келгын палышаш, нуным ойырен да аклен моштышаш.
- Ик але тӱрлӱ произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танастарымаш, икгайлыкым да ойыртемем муын моштышаш.
- Тӱрлӱ авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.
- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведений, событий да герой-влак нерген шке шонымым ойлен да возен сенышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш.
- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой да сложный планым ыштен моштышаш.
- Сылнымутан произведенийыште сюжетым, конфликтим да эпизодым (кульминационный, финальный) лончылымо, тыгак событийым аклыме нравственно-философский темылан сочинений-влакым, шкевужа лудмо произведенийлан акыммутым возышаш.
- Шке каласыме але возымо шонымашлан планым ыштен моштышаш

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

№	Урокын темыже	Шагат
1	Ончылмут Лудшо-герой-автор. Айдемын илышыштыже сылнымутан литературынын верже.	1
	Марий сылнымутышто калык историй	13
2	Яков Алексейн – марий калыкын илышыжым келгын палыше писатель. «Ӧрмӱк» повестьын темыже да идейже.	1
3	Повестьыште образ-влак радам.	1
4	Тошто илыш историй. Теорий: архаизм, портрет, пейзаж.	1
5	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Ӧрмӱк ден Лотай».	1
6	Ким Васин. Писательын творчествыштыже марий калыкын илен толмо корныжо. «Юкей Егоров» ойлымашын историй негызеш чоналтмыже. Кок тӱшка герой.	1
7	Юкей Егоровын неле илыш пӱрымашыже. Ялкийын героический подвигше.	1
8	Юкей Егоров – калыкын йӱратыме геройжо. Калык у сенымашке тарвана.	1
9	Произведенийын героико-патетический сынже.	1
10	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Юкей Егоровын образше».	1
11	Шке семын лудмым канашымаш.	1
12	В.Юксерн нерген ой. «Вӱдшӱ йога – серже коदेश» повестьыште Вася Мосоловын илышыже.	1
13	Повестьыште илыш чын да авторын шонен лукмыжо. Моло герой-влакын образышт.	1
14	Повестьын йылмыже да сылнылык ойыртемеже.	1

15	Литератур теорий. Прозо сынан произведенийым лончылымаш.	1
16-17	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Мланде – илышын озаже».	2
18	В.Сузын усталык корныж нерген ой. «Вакш йонышта» ойлымашын темыже да идеяже.	1
19	Ойлымашысе герой-влакын ойыртемашт. Пүртүс сүретын событий-влак дене кылдалт шогымыжо. Теорий: эпиграф, антитезе.	1
20-21	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Чын лүм пашаште шочеш».	2
22	Шке семын лудмым канашымаш. Марий сылнымутышто калык историйым ончыктымаш.	1
	Марий поэзийын у сын, формо дене пойдаралтмыже	7
23	Олык Ипай – поэт-новатор. «Шыже кечын» почеламутышто философий сын, у образ-влак.	1
24	О.Ипай. «Поэт» почеламутын темыже да тун шонымашыже, чоналтмыже. Теорий: поэзий, проза, лирике, триолет.	1
25	Йыван Кырла. Поэт да киноартист. «Шочмо кече».	1
26	«Муралтем мый йывыртен» почеламутышто илышлан куанымаш. Теорий паша: ассонанс, аллитераций, метафор, ритм, стопа, рифме.	1
27	Анатолий Бик. Поэт нерген ой. Сонет – почеламут дене возымо произведений.	1
28	Сонет-влакын идейный содержанияйже. Теорий: сонет, амфибрахий, анапест.	1
29	Шке семын лудмым канашымаш. Г.Гадиатов. «Авамлан», З.Дудина «Кас кава», В.Изилянова «Йўлат ваштар-влак», В.Колумб «Шочмо кундемаште».	1
30	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Чонемлан лишыл поэт...»	1
	Марий сылнымутышто мыскара жанр традиций	4
31	М. Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак. «Ече» ойлымашыште Иванов Васлийын вашталт толмыжо, Марпан илыш позицийже.	1
32	Ойлымашын чоналтме ойыртемже, йылмыже.	1
33	«Парашют» ойлымашыште спортын шемер егын илышышкыже шынен пурымыжо. Майрукын образше. Ипат кочан образше.	1
34	Мыскара ойлымаш жанрыште М. Шкетанын традицийже.	1
35	Шке семын лудмым канашымаш. Д.Орай «Осып Ваня», М.Рыбаков «Мик-мек», М.Шкетан «Мераҥ лу», «Команмелна», С.Чавайн «Орва шўдыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья».	1
36	Йылме лывыртыме паша. Сочинений. «Мыскара воштылта веле мо?».	1
	Кинде – илыш негыз	6
37	Ю. Артамонов. Илышыже да творчествыже. «Киндет перкан лийже» повестьыште теме да идея.	1
38	Васли Йыванын образше.	1
39	Кинде куштышо-влакын образышт. Тукым кокласе кыл.	1
40	В.Абукаев-Эмгакын усталык корныжо. «Кинде шултыш» ойлымашын нравственный негызше.	1
41	Ава да икшыве кокласе кыл.	1
42	Теорий: сюжет, конфликт, пейзаж, портрет, сылнымут деталь.	1
43	Шке семын лудмым канашымаш: кинде-илыш вож. (И.Горный «Кинде», В.Дмитриев «Кинде», Д.Исламов «Кинде», «Нур оза», А. Селин «Кумшо кинде», «Кинде – илыш вож», И.Стрельников «Пасу лўшка»)	1
44-45	Йылме лывыртыме паша. Сочинений «Кинде - илыш вий»	2
	Могай илыш, тугай чап	6
46	Валентин Колумбын илышыже да творчествыже нерген ой. «Шочмо йылме» почеламут.	1
47	Валентин Колумб. «Мыйын корнем» поэмын темыже да идеяже. Теорий:	1

	автор-повествователь, лирический да каласкалыше герой.	
48	Василий Рееж-Гороховын илыш корныжо. «Элнет» почеламут. «Элнет» - Марий мландым иктешлыше символ. Теорий: символ.	1
49	Леена Лаулайнен. «Чачавий» почеламутышто айдеме лұмын илыш пұрымаште верже.	1
50	Шке семын лудмым канашымаш.	1
51	Иктешлымаш.	1

VIII класс

Тунемме предметын школ планыште верже

Марий литературым тунемаш 8 классыште 51 шагат ойыралтеш.

Тунемшаш материалым шагат шот дене шеледымаш

Литератур произведенийым лудаш да тунемаш – 37 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 3 шагат

Йылме лывыргыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

Туныктымо годым энгертышаш тўн книга

Марий литератур: 8 класслан учебник-хрестоматий/ В.В. Кузнецов ден В.В. Кузнецова ямдыленит. - Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш, 2008.

Тунемме предметын содержанияйже

Ончылмут

Илышым искусствышто образ гоч ончыктымаш. Сылнымут образ. Литератур - сылнымут искусство. Искусствын моло видше. Литературын тўрлў жанрже.

Марий классик-влакын творчествышт

С.Г.Чавайн. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

«**Шылше**». Ойлымашын фольклор негызше да келге реализм содержанияйже. Авторын социальный проблемым тарватымыже, тудым рашемдымаште у сынан улмыжо. Илышым кумдан почын ончыктымаште калык поэзийын верже.

Произведенийын чоналтмыже, сылнылык ойыртемыже.

Лудаш да тунемаш

«**Акпатыр**». Драмын исторический негызше, героике сынан улмыжо. Илышым кумдан авалтымыже. Калыкын шке верч кучедалмыже.

Акпатыр. Геройын произведенийыште верже, рольжо, характерже. Илыш деке ончалтышыже. Событий-влакын вашталт толмышт семын тудын кушкын, виян толмо ойыртемыже. Сын-кунжо, калык верч шогымыжын амалже да нравственный негызше. Повстанец-влакын атаманышт марте кушмыжо, героико-романтический тўсшў.

Пекеш Савий. Акпатыр дене тагастарымаште тудын сын-кунжо, калык деке ончалтышыже, илыш умылымашыже, койышыжо.

Паймыр ден Токтанай. Калыкын ойыртемыште, ўшанле, чын верч шогышо, пентгыде эргышт.

Тойблат ден Пашай. Социальный сынышт, койышышт, илышыште верышт.

Эвика ден Эвай. Чон моторлыкышт, пентгыдылыкышт, нравственный сынышт.

Эвайын ачаже Муканай, Пекеш Савийын ватыже Верай, Марпа ўдыржў, тулык вате Малика.

Сын-кунышт, ойгышт, куанышт, илышышт.

Авторын Акпатыр да моло герой-влак деке кумылжо.

Драмын социальный сынже. Драмыште марий калыкын илыш-ўлаже. Илыш чын, историй событий-влак да авторын шке шонымашыжым ешарымыже (вымысел).

Произведенийын йылме ойыртемыже, драмыште калык устный творчестве, поэтический йылмын верже.

Литератур теорий: образ-характер. Түн литератур направлений-влак: романтизм да реализм. Романтический герой. Литературышто историй ылыш чын да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опере, либретто, арий, хор нерген умылымаш.

Шке семын лудаш да канашаш.

С.Г.Чавайн. «Дезертир-влак» повесть, «Мүкшотар» драме, "Сай кутырет, марий калык!", "Революций" почеламут-влак.

Шабдар Осып. «Марий кундемлан», «Вурс йүк» почеламут-влак. (Туныктышын темлымыж да тунемше-влакын ойырен налмышт почеш).

В.Сави. Илыш да усталык корныжо. Автор нерген ой.

Лудаш да тунемаш

"**Муро орланге**". («Түня мура» ужаш). Ойлымаште йыр улшо пүртүс ылышын, тудын моторлыкшын айдеме ылыш дене чак кылдалтмыжым сүретлен ончыктымаш. Калык мурын шочмыжо. Муро, пүртүс, ылыш. Нунын ик шонымашым шочыктымашт: ылышыште чылажат ойыраш лийдымын кылдалтын. Ойлымашын йомак сынан, туштен каласыман улмыжо. Йылме ойыртем. Танастарымаш, эпитет, олицетворений-влак.

Н Игнатъев. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

"**Комсомол үдыр**" (ужаш-влак). Произведенийын ылыш чынеш негызлалтмыже. Граждан сар жапыште лийше ылыш пуламыр. Миронова Огаптя - калыкын үдыржө, тудын ылыш умылымашыже, ылыш чынлан пенгыдын ўшанымыже, тиде ылыш чын верч лүдде шогымыжо. Илыш умылымашыжын амалже. Огаптян пүрымашыже.

Анфисан "тул-вүд вошт" эртымыже. Илышын шерыжым, кочыжым изинек пален кушшо үдыр. Аважын түналмыжым умбакыже шуйымыжо.

Герой-влакын пүрымашышт, тудым кызытсе жап дене танастарен аклымаш, нравственный негызым рашемдымаш.

Литератур теорий: прототип нерген умылымаш.

Шке семын лудаш да канашаш.

Калык шүмыштө: Сергей Григорьевич Чавайн нерген шарнымаш странице-влак. – Йошкар-Ола, 1978.

С.Г.Чавайн: возымыжо кум том дене лектеш/ К.К.Васин ден Г.С.Чавайн чумыреныт. – Йошкар-Ола, I т.-1980; II т.-1980; III т. – 1981.

Чоткар патыр: Сергей Чавайн: палыме да палыдыме/Г.З.Зайниев ямдылен. – Йошкар-Ола, 2013.

Н.Игнатъев. Айырен налмы производенивла. – Йошкар-Ола, 1995.

Г.Костатеев. Никон Игнатъев// Кушмы корнына. – Йошкар-Ола, 1981.-с.29-35.

Көн элже верч шүмжө йўла – тудо патыр

Дим. Орай. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

"**Чолга шүдыр**". Повестьлан негыз лийше материал. Повестьын темыже, идейже да содержанияйже, нравственный да патриотический сынже.

Сергей Суворовым ончен куштымаште аважын, Павыл кочажын, пошкудыжо-влакын, кундемын, ялын, школын суапышт.

Сергей Суворов - туныктышо. Тудын сар корныш толмыжо, сын-кунжо, чоншижмашыже, патырлык корныш тошкалмыже. Сергей Суворов - шочмэлын да калыкын эргыже.

"Чолга шүдыр" повесть - очерково-публицистический, романтический шўлыш дене возымо, поэзий сынан произведений. Түн йодыш: самырык тукумым шочмэлым йўраташ, тудым аралаш ямдылымаште верже.

Повестьын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнештарыме йөнжө-влак, сылнылык ойыртемже.

Н.Лекайн. Илыш корныжо да творчествомже.

Лудаш да тунемаш

«Шонго мичуринец».

Очеркын темыже, түн шонымашыже да сюжет корныжо. Произведенийыште түн геройын – Н.А.Александровын – койыш-шоктышыжо, пүртүс деке кумылжо, пашалан чулым улмыжо.

Произведенийын йылме ойыртеме, чоңалтмыже, сылнылыкше.

Литератур теорий: очерк, публицистика, сылнымутан произведенийыште илыш герой. Литератур герой да персонаж-влак. Түшка герой-влаклар характеристике.

М.Казаков. Поэтын илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

«**Онар**». Почеламутышто Онар патыр дене кутешныме кумыл. Авторын легендысе геройын символ сынан образше гоч патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш эре ямде улмо шижмашым моктен мурымыжо.

Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртеме.

«**Лесникын мутшо**». Пүртүс да айдемын пүртүсыштө верже.

Япий кугызан илыш позицийже, пүртүсын моторлыкшым ужын да умылен моштымыжо, поянлыкшым арален шогымыжо. Лирический геройын койыш-шоктышыжо, йылме ойыртеме.

Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртеме.

М.Рыбаков. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

«**Ачамын йоратыме мурыжо**».

Произведенийын лирико-драматический сынже, реализм негызше. Авторын марий калыкын сар да сар деч варасе илышыжым кумдан сүретлен ончыктымыжо.

Виктор Эмановын койыш-шоктышыжо, нравственный негызше. Мурын калык-влак да тукым кокласе кылым ушен шогышо символ сынан образше.

Произведенийын пафосшо, чоңалтме да йылме ойыртеме.

Шке семын лудаш да канашаш.

М.Казаков. «Поро кече», «Келшымаш».

В.Чалай. «Авамлан серыш».

Шочмо мландын шокшыжо

Осмин Йыван. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

"**Марий Эл**". Марий Эл – шочмо кундемын поянлыкшым, моторлыкшым, иза-шольо калык-влакын келшен илымыштым иктешлен, ушен шогышо образ. Почеламутын сылнылык ойыртеме, романтический, кумыландыше сынже.

"**Уна**". Марий ұдырамашын илышыже, тўняумылымашыже, калыкын илыш-йўла ойыртеме, геройын тудым жаплымыже.

Унай - илышыште шке вержым пален, умылен шогышо образ: икшывыжым шот дене ончен куштымыжо, куанже, паша верч колянмыже, эксиде тыршымыже, шотан ава, ура чоңан айдеме улмыжо. Унайын, вес кундемласе илышым ужын, шўм-чон, уш-акыл поянлыкшым, тўняончалтышыжым, улылымашыжым пойдарымыже, кумдандымыже.

Поэмын лиризм кумылжо, шўм-чон шижмашым почын пуымаште пүртүс сўретын, калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йўн-влакын верышт.

Поэмын ойыртемалтше йылмыже: эпитет, танастарымаш-влак.

Г.Алексеев. Писатель нерген ой.

Лудаш да тунемаш

"**Пўрт**". Писательын ялысе илышым келгын палымыже, илыш кончышым шижын моштымыжо. Пўрт образ гоч шочмо ялын историйжым, пўрымашыжым, ончыкшылым почын пуымо мастарлыкше. Авторын илыш, шочмо вер нерген шонаш ўжмыжў.

«**Шочмо мландын шокшыжо**»

Лудышын чоңалтме ойыртеме. Тўн герой. Тудын символ сынан улмыжо. Автор да герой. Произведенийын темыже да тўн шонымашыже. Писательын йылме мастарлыкше.

Литератур теорий: описаний, повествований. Символ. Новелле.

Шке семын лудаш да канашаш.

Г.Алексеев. «Ава – кече гае», «Шошо-пайрем», «Гармонь».

Осмин Йыван. «Керебеляк», «Пўнчер», «Шемшыдан пасу».

А.Тимиркаев. Поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Тукым кыл**» шонымашын нравственный сынже, негызше. Ача-коча-влакын тўналме корныштым самырык тукымын шуяш ямде улмыжо. Илалше ден самырык кокласе кыл - илышын негызше, ончыкылыкшо, пўрымашыже. Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемеже.

Литератур теорий: почеламутын чоңалтмыже. Кок слоган стопа (ямб, хорей). Ударениян да ударенийдыме (мужской да женский) рифме-влак.

В.Изилянова. Поэтессе нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Мый тышан шочынам**». Шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртемеже. Произведенийын нравственный негызше.

Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемеже.

М.Кудряшов. Писатель нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Тулык окна-влак**». Кугыен да икшыве-влак кокласе кыл. Писательын тулыкеш кодшо йоча-влакын койышыштым, кумылыштым, чоңшижмашыштым сўретлыме мастарлыкше. Произведенийын нравственный негызше.

Ойлымашын чоңалтме да йылме ойыртемеже.

В.Петухов. Сылнымут мастар нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Эре поро лийже**». Почеламутышто порылыкым илыш негыз семын аклымаш. Поэтын «Поро лийже мландўмбалне, кажне ешыште да айдеме шўм-чонышто» шонымашым сылнымут гоч шын дарымыже.

Авторын сылнештарыме йўнжў-влак.

Р.Минуллин. Татар поэт нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«**Пошкудын ак – Юмын ак**». Поэтын пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-весым пагален илымыштым сўретлымыже. Почеламутын сылнылык ойыртемеже.

Ушеш тунемаш произведений-влак.

В.Изилянова. «Мый тышан шочынам».

М. Казаков. «Онар».

Дим. Орай. «Чолга шўдыр» (ава нерген ужаш);

Осмин Иыван. «Марий Эл».

В.Петухов. «Эре поро лийже».

А Тимиркаев. «Тукым кыл».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур - мутобраз искусство.
- Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Литератур герой. Тўн да второстепенный персонаж. Литературышто курымашлык теме-влак.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
- Литератур произведенийын формыжо да содержанияйже нерген шинчымашым келгемдымаш: теме, тўн шонымаш, пафос, проблеме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.
- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш.
- Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий. Драмын литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий.

- Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой.
- Очеркыште, публицистикыште, сылнымутан произведенийыште илыш гыч налме герой. Прототип. Литератур герой да персонаж-влак.
- Литературышто традиций да у сын.
- Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Геройып йылме ойыртемеже.
- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йөн-влак. Гиперболо, гротеск, антитезе. Символ нерген умылымаш.
- Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемдымаш.
- Марий сылнымутын ойыртемеже, вес калык литератур дене кылже.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым умылен, сылнын да устан лудын кертшаш.
- Лудмо текстын событийже-влакым каласкален кертшаш.
- Сюжет ден композицийын (авторын герой да событий-влак нерген ойжо, шонкалымже, образ, пейзаж, сурт-оралте, интерьер да молат) идейно-художественный рольыштым рашемден кертшаш.
- Сылнештарыме йонын, йылме ойыртемым ыштыше мутын да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемден кертшаш.
- Герой-влак нерген канашымашым эртарен, характеристикым пуэн моштышаш.
- Авторын герой да илыш деке отношенийым рашемден, событий-влакым кумдан палаш манын, герой-влакым икте-весе дене танастарен моштышаш.
- Эпический, лирический да лиро-эпический произведений-влакым икте-весе ден дене ойырен моштышаш.
- Драмын литератур род семын ойыртемым палышаш. Драмын жанр палыжым (комедий, драме, трагедий) ойырен моштышаш.
- Геройын койышыжым, сын-кунжым, илыш деке кумылжым эскерен, тудлан акым пуэн моштышаш.
- Ик але түрлө произведенийласе герой-влакын койыш-шоктышыштым танастарышаш, икгайлыкым да ойыртемым муын моштышаш.
- Түрлө авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танастарышаш.
- У мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто да возымо годым кучылт моштышаш.
- Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кўчыкын, кўлешыжым ойыркален каласкален кертшаш.
- Йодыш-влаклан кумда вашмутым, посна геройлан але герой-влаклан танастарыме сынан характеристикым пуэн моштышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш.
- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой ден сложный планым ыштен сенгышаш.
- Произведенийын идейный содержанияжым да сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, тўн шонымаш, пафос; сюжет, конфликт, чоналтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочиненийым возен кертшаш.
- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведенийлан, герой ден событий-влаклан шке шонымым ойлен да возен сенгышаш.

8 класс

№	Урокын темыже	Шаг ат
Ончылмут (1 ш)		
1	Илышым искусство образ гоч ончыктымаш. Литератур - сылнымут искусство.	1

2	С.Чавайн. Илыш да усталык корныжо. «Шылше» ойлымашыште фольклор да реализм. Чоналтмыже, сылнылыкше.	1
3	«Акпатыр» драмын идейно-тематический содержанияйже.	1
4	Акпатыр ден Пекеш Савий - кок ужмышудымо вий.	1
5	«Акпатыр» драмыште пөръен-влакын образышт.	1
6	«Акпатыр» драмыште ўдырамаш-влакын образышт.	1
7	Драмысе моло герой-влакын рольышт, драмын чоналтмыже да сылнылык ойыртемеже.	1
8-9	Й.л.п. Сочинений «Акпатыр да тудын жапше»	2
10	Шке семын лудмым канашымаш.	1
11	В.Сави. Илыш да усталык корныжо	1
12	В.Сави. «Муро орланге» ойлымаш.	1
13	Н.Игнатъев. Илыш да усталык корныжо.	1
14	Н.Игнатъев. «Комсомол ўдыр» повесть.	1
15	«Комсомол ўдыр» повестьын тўн геройжо-влак.	1
16	«Комсомол ўдыр» повестьын чоналтмыже да сылнылык ойыртемеже.	1
17	Й.л.п. «Огаптя (Анфиса) кызытсе жапыште могай лиеш ыле?»	1
18	Дим. Орай. Илыш да усталык корныжо.	1
19	Дим. Орай. «Чолга шўдыр» повесть.	1
20	«Чолга шўдыр» повесть. Сергей Суворовын образше.	1
21	«Чолга шўдыр» повестьын чоналтмыже да сылнылык ойыртемеже.	1
22-23	Й.л.п. Сочинений «Марий калыкын эргыже-влак сар корнышто».	2
24	Н.Лекайнын илыш корныжо да творчествойже. «Шонго мичуринец» очерк.	1
25	Н.Лекайн. «Шонго мичуринец» очерк.	1
26	М.Казаков. Поэтын илыш да усталык корныжо. «Онар» почеламут.	1
27	М.Казаков. «Лесникын мутшо» почеламут.	1
28	М.Рыбаков. Илыш да усталык корныжо.	1
29	М.Рыбаков. «Ачамын йоратыме мурыжо» повесть.	1
30	«Ачамын йоратыме мурыжо» повестьын чоналтмыже да йылме ойыртемеже.	1
31	Программе почеш темлыме произведений-влак.	1
32	Осмин Йыванын илыш да усталык корныжо. «Марий Эл» почеламут.	1
33	Осмин Йыван. «Уна» поэме.	1
34	«Уна» поэмын чоналтмыже да йылме ойыртемеже.	1
35	Г.Алексеев. Писатель нерген ой.	1
36	Г.Алексеевын «Порт» ойлымашыже.	1
37	«Шочмо мландын шокшыжо» новелле.	1
38	Программе почеш темлыме произведений-влак.	1
39-40	«Шочмо верем – илыш шепкам» текстым чонымаш.	2
41	А.Тимиркаев. Поэт нерген ой. «Тукым кыл» почеламут.	1
42	В.Изилянова. Поэтессе нерген ой. «Мый тышан шочынам» почеламут.	1
43	М.Кудряшов. Писатель нерген ой. «Тулык окна-влак» ойлымаш.	1
44	М.Кудряшов. «Тулык окна-влак» ойлымашын чоналтмыже да йылме ойыртемеже.	1
45	«Кугыен да икшыве. Ваш умылен моштена мо?» темылан мутланымаш.	1
46	В.Петухов. Сылнымут мастер нерген ой. «Эре поро лийже» почеламут.	1
47	Р.Минуллин. Татар поэт нерген ой. «Пошкудын ак – Юмын ак» почеламут.	1
48-49	Шымлымаш пашам иктешлымаш.	2
50-51	Ешартыш жап.	2

9 –ше класслан марий литератур денем паша программем

Тунемме предметын школ планыште верже

Марий литературым тунемаш 9 классыште 51 шагат ойыралтеш.

Тунемшаш материалым шагат шот денем шеледымаш

Литератур произведенийым лудаш да тунемаш – 32 шагат

Шке семын лудаш да канашаш – 7 шагат

Йылме лывыргыме паша – 10 шагат

Ешартыш жап – 2 шагат

Туныктымо годым энертываш тун книга

Умылтарымаш

Сылнымутан литератур мут искусство радамыш пура. Тудо калыкын илен эртыме корныжым, кызитсе илышыжым, йулажым, ойгыжым, куанжым йылме поянлык гоч почын пуа, лудшо енын илыш умылымашыжым кумданда, чонешыже поро койышым шындара: чыным шоя деч, сайым уда деч ойыраш, паша деке кумылан лияш, порылык верч тыршаш туныкта; самырык тукумлан мутын, ойын вийжым шижын мошташ, шочмо йылмым да мут искусствым йораташ, шке шонымым раш умылтарен мошташ корным почеш. Вет кажне произведенийын негызше – илыш чын да айдеме кокласе кыл.

Программыш идейно-тематический да сылнылык шотышто ойыртемайт шогышо, тунемше-влакын ийготыштан келшыше произведений-влакым пуртымо. Тыгодым урокышто тунемшаш деч посна шке семын лудаш да канашаш, монгыштö лудаш произведений-влак темлалтыт. Нуно урокышто ыштен толмо пашам шуят да тунемше-влакым шуко йодышлан шке семын вашмутым пуаш, шонкалаш, лончылаш, иктешлаш таратат.

Вес ойыртемайт: туныктышо программеш пуртымо произведений-влак кокла гыч келшышыжым ойырен, жапым шке семын палемден кертеш. Но тыгодым паша радам, туныктымо йон, ойлымо да возымо паша-влак коклаште кыл лийшаш.

9 классыште хронологий радам денем чонгымо программем палымым ышта:

- писатель-влакын илыш-корнышт да творческий пашашт;

- иктешлыме семын улык класслаште тунемме произведений-влак денем;

- тунемме произведенийын общественный да литературный кулешлыкше денем;

- нравственно-эстетический, морально-этический проблеме-влак денем кылдалтше йодыш-влакым келгын лончылен канашыме денем;

- сылнымутан литературым 10-11 класслаште историко-хронологический негызым ыштен тунемаш ямдылыме денем.

Индешиаш школым тунем лекше самырык ет шочмо калыкшын илышыжым, культуржым, литературжым сайын палышаш, порылыкым чонешыже шындарышаш, шкенжым порылык туняште кучышаш, событий ден герой-влакым чын аклен, пален налме шинчымашыжым илышыште кучылт моштышаш.

Литератур теорий гыч сведений-влак: ойлымаш ден повесть, тема ден идея, сюжет корно; биографий, автобиографий, автобиографический произведений; почеламут денем возымо роман; ойлымаш-почеламут, поэме-повесть, роман; эпический произведений, лирический герой, литературный герой, образ, характер, персонаж; авторын образше, авторын общественный да гражданский позицийже.

Ончылмут.

Марий сылнымутан литератур нерген умылымаш. Тудын виян толмо йыжынже-влак. Историй темылан возымо произведений-влак.

Я.Ялкайн. Илыш да усталык корныжо. М.Горький ден Я.Ялкайн коклаше кыл.

Лудаш да тунемаш

"Андрей Толкын". Элысе ылыш кончышын кугу масштабан улмыжо, тудын марий ялышкат толын шумыжо. Повестьыште сўретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойго-куанышт, йўлашт, патриархальный ылышын "помыжалтмыже", у саманын шўлышыжō марий ялыш, ешыш шынген пурымыжо. Мер ылыш да кресаньыкын ылышыже.

Произведенийын автобиографический сынаан улмыжо.

Андрей Толкынын шуаралт, кушкын толмо корныжо, ылышончалтышын вестўрлем виянмыже.

Андрей Толкын йыр улшо герой-влак: ачаже, аваже, Зайнит Эрай, Салек, Иван Алексеевич Унгаров, Борис Николаевич; Даулат, Русов, Мухамыттен. Еш, ял, школ-коммун ылыш. Повестьыште калык ылыш-йўла, фольклор да этнографий материал.

Произведенийын йылме поянлыкше, чоңалтмыже; сюжет корно.

Литератур теорий: ойлымаш ден повесть, нунын икгайлыкышт да ойыртемашт. Теме ден идей. Биографий да автобиографий.

К.Коршунов. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

"Аксар ден Юлавий". Марий калыкын курымла вошт эртыше ылыш йыжынже. Историй кончыш да драмыште почын пуымо событий-влакын нравственный негызышт. Драматический событий-влак да айдеме ылышын пўрымашыже.

Марий князь Ялантай – шочмо калыкын ўшанже; тудын илемже - эрык верч кучедалме верын рўдыжō. Ялантайын шонымашыже, ошкылжо; кугезе коча-влакын сугыныштан, пўртўс вийлан ўшанымыже.

Курайын ылыш деке ончалтышыже, позицийже.

Юлавий. Шўм-чон моторлыкшо, тўжвал тўсшō.

Аксар, Изерге, Тулбай - марий калыкын чолга эргышт.

Ўдырамаш-влакын ылышыште верышт (Эчавий, Тойвий, Йылдавий).

Драмыште калык-влак кокласе пагален ылыме кумылым ончыктымаш. Писательын марий ылыш-йўлам, айдемын койышыжым почын пуымаште мастарлыкше.

Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политический тўрсыр, шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже - пьесын тўн шонымашыже.

Драмын чоңалтмыже: завязке, дейвийын виян толмыжо кульминаций, развязке, сложный планже.

Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлык да ойыртемашт. Произведенийын чоңалтмыже, сюжетше.

Шке семын лудаш да канашаш.

Н.М.Арбан. «Янлык Пасет».

Я.Ялкайн. "Ужар жап", "Ола".

Н.Ильяков. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

"Нимучашдыме муро" ("Опак Микита"). "Опак Микита" - почеламут дене возымо роман. Тудын темыже да содержанияйже.

Опак Микита - марий калыкын ойыртёмалтше образше. Тудын нравственный негызше. Геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо. Илышын калык да шочмэл деч ойыраш лийдыме улмыжо.

Сидыр Опак - ешвуй, Микитан ачаже. Ача ден эрге кокласе кыл.

Праско - тыглай марий ўдырамаш. Тудын ойго ден куанже, койышыжо, ылышумылымашыже, шўм-чон моторлыкшо, портретше.

Торговой Ватю, Микаля, поп Арсений.

Произведенийын лирико-эпический сынже (лирический да авторский чакналтыш-влак, исторический событий-влак).

Романын чоңалтмыже. Антитезе. Контраст йōн. Сылнылык ойыртём, калык ойпогын верже.

Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман.

"Онтон Иван". Кугу Ачамланде сар деч варасе ылыш ойыртём. Ту жапысе проблеме-влак. Конфликтын негызше. Онтон Иванын поро койышыжо, паша кумылжо, чын верч шогымыжо.

Писательнын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме илыш ойыртемем почын пуымо мастарлыкше. Икгайлык да ойыртем.

Семен Вишневский. Илыш-корныжо да творчествомже.

Лудаш да тунемаш

"**Пиал**". Произведенийыште сар ваштареш да тыныс илыш верч кучедалме теме.

Поэмын тун шонымашыже. Сар корным эртыше салтакын, илалше енын илышыште айдемын шке верже нерген шонкалымыже, самырык тукымым ончен куштымаште поро традиций кумло нерген проблемым нолталмыже.

Поэмыште авторын позицийже. Геройын илыш йыжынже да ойыртемже.

Поэмын лирике сынан улмыжо: авторын чоншижмашыжым, шонымашыжым, психологийжым лирический герой гоч почын пуымыжо.

Поэмын чоналтмыже: геройын исповедьше, илыш-корныж нерген сугынь мутшо, шонымашыжым калык ончык лукмыжо.

Йылме ойыртем, сылнештарыме йон-влак. Содержанийым почын пуымаште лирике чакналтыш, танастарымашын, олицетворенийын, риторический йодышын да кугу кумыл дене каласымын (восклицаний) верышт.

Литератур теорий: лирический герой, литератур герой. Автор-повествовательнын образше.

Шке семын лудаш да кангашаш.

В.Чалай. «Авамлан серыш».

С.Вишневский. "Шум гыч шумаш".

Муса Джалиль. «Мыйын мурем».

Монгыштө лудаш темлыме книга-влак.

Б.Данилов. «Миша-артиллерист».

В.Иванов. "Тутан" (ойырен налаш але вашталташ лиеш).

З.Каткова. «Сар ок лий ыле гын...»

Макс Майн. «Салтакын мурьжо».

А.Мичурин-Азмекейн. Россон чодыраште.

Чалай Васлий. «Пиал».

КЫЗЫТСЕ МАРИЙ ЛИТЕРАТУРЫН ВИЯНМЕ ОЙЫРТЕМЖЕ

Обзор урок

Кызытсе марий литературы ончыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш-влакым радамлымыже. Тудын у теме, герой да жанр формо, психологизм дене пойдаралтмыже, философий сынже, калыкын туняужмаш деке лишеммыже, публицистике йогынжо.

Прозын рудо жанр семын ойыртемалтмыже. Писатель-влакын марий калык илен толмо корнын «ош тамгаже-влак» деке мелын савырнымышт, тудын туняумылымашыжым, шкешам калыплалтмыжым да кушмо амалжым шымлымышт, шочмо йылмын, культурын тачысе азапше да ончыкылыкшо нерген чон вургыжын шонкалымышт.

Марий поэт-влакын мерсото да политике илыш деке посна туткышышт, саманын сынжым, айдемын корго туняжым келгырак почын пуаш тыршымышт. Поэзийын публицистике сынже, элгоргысо илыш йогыным у семын аклаш ужмыжо. Поэзийыште у сылнештармые йон, стиль да жанр ойыртем.

Драматург-влакын у темым да сылнымут формым кычалмышт. Нунын мер политике илышын ситыдымашыжым, торсыржым тужваке лукмышт, тудын вожшым почын ончыктымышт. Айдемын поро шум-чонан, яндар шонышан лияш, ар почеш илаш ужмышт.

Кызытсе марий драматургийын калык историй, философий, мифологий да религий дене кылже.

Сылнымут мастар-влакын традицийым у семын ончымышт.

Ю. Рязанцев. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

«**Ава шум**». («Туня умбалне шарлыше балладе») Произведенийын идейный содержаниямже, чоналтме да сылнылык ойыртемже. Поэтын курымашлык «Ава шум» темым шочмо калыкын

шинчаончалтышыже, шижмашыж гоч почын пуымыжо. Каласкалыше геройын (герой-рассказчик) аван көргывийже, куатше да келге ушыж дене кугешныме кумылжо.

Произведенийын трагический пафосшо, чоңалтме да сылнылык ойыртемеже.

М. Илибаева. Илыш да усталык корныжо.

Лудаш да тунемаш

«Орина кова». Повестьыште кызытсе илышлан келшыше йодыш-влакым ача-ава да икшыве, самырык да шонгыен кокласе кылым – сүретлымаш. Поро (Орина кова) да осал вийын (Пестай) ваштүкнымышт, кучедалмышт. Поро, сай ешын кумыкталтме амалже. Произведенийын драматический да трагический пафосшо, келге психологизмже.

Писательын фольклор да этнографий материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртемеже.

С. Эсаулова. Поэт нерген ой.

«Чодыра». Марий чодыран марий кундемем иктешлыше образше. Лирический геройын шочмэлым, тудын сылне пүртүсшым жаплыме да йөратыме кумылжо. Почеламутын сылнылык ойыртемеже.

А. Васильев. Поэт нерген ой.

«Мый йол үмбалне пентгыдын шогем». Поэтын кызытсе саман, илыш, поро ден осал, пиал нерген лудшым шонаш таратымыже, шочмо мландым, калыкым йөраташ, мартй йўлам, тўвырам, пүртүсшым аралаш ўжын возымыжо.

Почеламутын чоңалтмыже да сылнылык ойыртемеже.

Шке семын лудаш да канашаш.

М. Ушакова. «Авамын куэже».

Мөнгыштө лудаш темлыме книга-влак.

А. Александров-Арсак. Ёмыр кыл.

В. Абукаев-Эмгак. Ойпого.

А. Васильев. Ёшаныза.

А. Иванова. Суксо вачүмбака вола.

В. Изилиянова. Кавашке серыш.

М. Илибаева. Кумыл.

Г. Сабанцев-Ояр. Шүмсавыш.

А. Тимиркаев. Валкиза.

М. Ушакова. Умыло мыйым.

Арво Валтон. Эстон сылнымут мастар нерген ой.

Лудаш да тунемаш

«Тиде ик илышетлан мо тыланет күлеш».

Поэтын айдеме илыш пўрымаш нерген шонкалымашыже, курымла дене тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмыже. Почеламутын философий сынже, чоңалтме ойыртемеже.

Ушеш тунемаш произведений-влак

А. Васильев. «Мый йол үмбалне пентгыдын шогем».

С. Вишневский. «Пиал» (ужаш).

Н. Ильяков. «Опак Микита» (роман гыч келшыше ужаш).

Ю. Рязанцев. «Ава шүм».

С. Эсаулова. «Чодыра».

Литератур теорий да историй гыч сведений-влак

- Литератур - мутобраз искусство.
- Сышнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Лирический герой. Литератур герой. Прототип. Тўн да второстепенный персонаж-влак. Литературышто курымашлык теме-влак.
- Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.

- Литератур произведенийын содержанияйже да формыж нерген шинчымашым келгемдымаш: теме, тўн шонымаш, пафос, проблеме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь.
- Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Биографий, автобиографий, автобиографический произведений. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш.
- Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. Почеламут дене возымо роман.
- Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой.
- Литературышто традиций да у сын (новаторство).
- Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Повествовательын да герой-влакын йылме ойыртемышт.
- Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йӧн-влак. Символ нерген умылымаш.
- Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемдымаш.
- Марий сылнымутын ойыртемеже да моло калык литератур дене икгайлыкше.

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш

- Произведенийысе герой-влакын типичный сыныштым рашемден кертшаш.
- Жанр ойыртемым палышаш.
- Сылнымут образ да сылнымутан литератур, литератур характер да тип нерген умылымаш-влакым умылтарен кертшаш.
- Ушеш тунемме текст-влакым сылнын да устан каласкалышаш.
- Писательын ончыктымсо событий ден сўрет-влакым ушышто кучен каласкален кертшаш.
- Произведенийын сылнымут ойыртемым шотыш налын лончылышаш.
- Эпический, лиро-эпический да лирический произведений-влакым икте-весеышт дене ойырен моштышаш.
- Произведенийын идейный содержанияйжым, чоңалтмыжым, образ радамжым, йылме ойыртемым умылтарен сенгышаш.
- Авторын позицийжым, герой да событий-влак деке тудын отношенийжым рашемден кертшаш.
- Произведений да герой-влак нерген шке шонымашыжым ойлен да возен кертшаш.
- Эпический произведенийым (але ужашым) тичмашын, кўчыкын, кўлешыжым ойырен каласкален кертшаш.
- Йодыш-влаклан кумда вашмутым, посна геройлан але герой-влаклан танастарыме сынан характеристикым пуэн моштышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танастарышаш.
- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой ден сложный планым ыштен сенгышаш.
- Произведенийын идейный содержанияйжым да сылнымут тўняжым (тематике, проблематике, тўн шонымаш, пафос; сюжет, конфликт, чоңалтмаш, образ системе, авторын позицийже) лончылымо сочиненийым возен кертшаш.
- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведенийлан, герой ден событий-влаклан шке шонымым ойлен да возен сенгышаш.
- Изирак эпический да лирике сынан произведений-влакым тичмашын аклыме творческий пашам возен сенгышаш.
- Сылнымутышто мучаш марте шуйнышо («сквозной») темылан сочиненийым, нравственно-философский да публицистике сынан сочинений-эссем возен моштышаш.
- Шкевуж лудмо произведенийлан, ончымо кинолан, спектакльлан, телепередачылан аклыммутым возен кертшаш.
- Литературно-критический статья-влаклан конспектым да планым ыштен моштышаш.

Календарно-тематический план

№	Урокын темыже	Шагат
1	Ончылмут. Марий сылнымутын виян толмо корныжо.	1
2	Я.Ялкайнын илыш да усталык корныжо. Я.Ялкайн ден М.Горькийын вашкылышт.	1
3	«Андрей Толкин» повестьын идейно-тематический содержанияйже.	1
4	Андрей Толкин - автобиографический образ.	1
5	Повестьысе герой-влакын образышт. Русов ден Талкан Васильевлан танастарымаш характеристике.	1
6	«Андрей Толкин» повестьын чоналтмыже да сылнылык ойыртемыже.	1
7	Литератур теорий. Ойлымаш ден повесть, нунын икгайлыкышт да ойыртемышт. Теме ден идей. Биографий да автобиографий.	1
8-9	Й.л.п. «Самырык ен илыш толкынышто».	2
10	К. Коршуновын илыш да усталык корныжо.	1
11	Драматический событий-влак да айдеме илышын пұрымашыже. «Аксар ден Юлавий» драмыште марий калыкын курымла вошт эртыше илыш йыжынже.	1
12	Марий князь Ялантай – шочмо калыкын ұшанже.	1
13	Аксар. Юлавий. Курайын илыш деке ончалтышыже, позицийже.	1
14	Пьесын чоналтме да сылнылык ойыртемыже.	1
15	Й.л.п. Драмысе моло герой-влакын образышт.	1
16	Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлык да ойыртемышт. Произведенийын чоналтмыже, сюжетше.	1
17	Шке семын лудмым канашымаш.	1
18	Никандр Ильяков. Илыш да усталык корныжо.	1
19	«Опак Микита» - почеламут дене возымо марий роман.	1
20	Опак Микита - марий калыкын ойыртемайтше образше.	1
21	Микита. Сидыр Опак. Праско. Торговый Ватю, Микаля, поп Арсений.	1
22	Романын чоналтмыже да сылнылык ойыртемыже.	1
23	Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман.	1
24	Й.л.п. Сочинений «Опак Микита - 20-шо курымын ик ончылъенже».	1
25	«Онтон Йыван» ойлымашын идейно-тематический содержанияйже.	1
26	«Онтон Йыван». Сар деч варасе илыш ойыртемы. Онтон Йыванын илыш позицийже.	1
27	С.Вишневский. Илыш да усталык корныжо. «Пиал» поэмыште сар ваштареш да тыныс илыш верч кучедалме теме.	1
28	Сар корным эртыше салтакын шке верже нерген шонкалымашыже.	1
29	Поэмын чоналтмыже, лирике сынже, йылме ойыртемыже.	1
30	Литератур теорий: лирический герой, литератур герой. Автор-повествовательын образше.	1
31-32	Й.л.п. Сочинений «Пиал – тиде тыныс илыш».	2
33	Шке семын лудмым канашымаш.	1
Кызытсе марий литературынын виянгме ойыртемыже		
34	Кызытсе марий литературынын темыже, геройжо, жанрже. Обзор.	1
35	Ю. Рязанцев. Илыш да усталык корныжо.	
36	Ю. Рязанцев «Ава шұм» ("Тұня ұмбалне шарлыше балладе") балладынын идейный содержанияйже, чоналтме да сылнылык ойыртемыже.	1
37	Аван образше.	1
38	М. Илибаева. Илыш да усталык корныжо.	
39	М.Илибаеван «Орина кова» повестьыштыже тарватыме проблеме-влак: тачысе саманын сұретше-влак.	1

40	Орина кова (Поро) да Пестайын (осал) вийын ваштўкнымышт, кучедалмышт.	1
41	Повестын драматический да трагический пафосшо, чоңалтмыже да сылнылыкше.	1
42	Й.л.п. Сочинений «Орина кован образше»	1
43	С.Эсаулова. Поэт нерген ой.	1
44	С.Эсаулова. «Чодыра» почеламутын темыже, тўн шонымашыже, сылнылыкше.	1
45	А.Васильев. Поэт нерген ой.	1
46	«Мый йол ўмбалне пенгыдын шогем» почеламутын темыже, тўн шонымашыже, сылнылыкше.	1
47	Поэтический произведенийым лончылымаш.	1
48	Шке семын лудмым канашымаш. М.Ушакова «Авамын куэже».	1
49	А.Валтон. «Тиде ик илышетлан мо тыланет кўлеш» почеламутын философий сынже.	1
50-51	Иктешлымаш урок.	2

ИЙ МУЧКО ТУНЕММЫМ УШЕШТАРЫМАШ

V-VII класслаште шинчымашым налше тунемше палышаш:

- сылнымутан литературым, научно-популярный литературым, калык устный творчеством, нунын коклаште улшо ойыртемем;

- сылнымутан произведенийысе геройым сўретлен ончыктымым (портрет, авторын характеристикыже; эпизод, сюжет характеристикым; йылме поянлыкын сылнештарен ончыктымыжо).

Тунемше-влак палышаш улыт:

- посна эпизодын событий-влак дене кылжым; произведенийын геройжо-влакым; геройын койышыжым, моло персонаж-влак дене кылжым, ойлымо йылмыжым; авторын характеристикыжым шотыш налын, тудлан акым пуымышт;

- произведенийын темыжым да идеяжым;

- сылнештарыме йөн-влакын шонымашым почын пуымаште верыштым (танастарымаш, эпитет, олицетворений, метафор...); произведенийын могай родыш але жанрыш пурымыжым. **Ыштен моштышаш улыт:**

- книган справочный аппаратше, словарь-влак да школлан лукмо справочный литератур дене пашам; произведенийым, ужаш-влакым сылнын лудын;

- произведенийым але посна эпизод-влакым наизусть каласкален;

- эпический произведений-влакым але нунын эпизод-влакыштым каласкален але возен (кўчыкын, шке шонымашым пуртен, тичмашын, ойырен налын, т.м.); ойлымашлан але сочиненийлан простой але сложный планым;

- йодышлан тичмаш, кумда, раш, ўшандарыше вашмутым устно але возен;

- литератур произведений (геройлан характеристике, ойлымаш), произведений дене кылдалтше иллюстраций але живопись произведений-влак почеш сочиненийым возен;

- шке семын лудмо произведенийлан, герой да событий-влаклан шке шонымым возен. **VIII-IX классым тунем пытарыше палышаш:**

- сылнымут образ нерген;

- сылнымутан произведенийын структуржым да йылме ойыртемжым (теме, идея, композиций, герой ден событий-влакын кылдалтмышт, герой-влакын сўрет, портрет, ой, авторын характеристикыже; сылнештарыме йөн-влак);

- произведенийын род да жанр ойыртемжым;

- тунемме произведенийын темыжым, идейно-нравственный содержанияжым, герой-влакын характерыштым почын пуымаште ойыртемалтше эпизод-влакын рольыштым;

- авторын шонымашыжым ужын моштышаш, герой ден событий-влаклан акым пуышаш;

- тунемме произведений-влакын родыштым да жанрыштым;
- произведенийын шочмо да кызытсе жап дене кылжым; түрлө писательын произведенийыштын теме шотышто кылыштым, келшен толмыштым рашемдышаш;
- книган аппаратше, литературоведческий термин, мутер, справочник ден энциклопедий-влак дене пайдаланен моштышаш;
- туныктышын ончыктымуж почеш произведенийым але посна эпизодым сылнын лудшаш;
- эпический произведенийым але ужашым каласкалышаш але возышаш (тичмашын, раш, ойырен налын, кучыкын);
- проблемный йодыш-влаклан, устно але возен, кумда вашмутым пуышаш (герой нерген шонкалымаш, произведенийын нравственный содержанияйже);
- литературный, публицистический але свободный темылан шонымашаш сочиненийым возышаш;
- шке семын лудмо произведенийлан, герой ден событий-влаклан шонымашым возышаш.

МАРИЙ ЛИТЕРАТУР ДЕНЕ НАЛМЕ ШИНЧЫМАШЫН КЎКШЫТШЫМ ТЕРГЫМАШ

Тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашышгым тергыме тун задаче тыгай: марий литератур дене кузе ямдылалт шумыштым шотыш налын, шинчымашыштым программын йодмыж почеш аклаш. Тыгодым удыр ден рвезе-влакын нравственный идеалышт, эстетике шижмашышт виянме, сылнымутан литературым умылен да аклен моштымашышт шотыш налалтеш.

Кутырымо (устный) вашмутым аклымаш

Тунемше-влакын вашмутыштым аклыме годым, кажне классын программыж дене келшышын, теве мо шотыш налалтеш:

1. Текстым палымаш да тунемме произведенийын идейно-художественный содержанияйжым умылымаш.
2. Событий-влакын ваш кылдалт шогымыштым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге але вес семын ыштымыштым умылтарен моштымаш.
3. Тунемме произведенийын идейно-эстетический содержанияйжым почын пуымаште сылнымуг йонын вержым умылымаш.
4. Литератур теорий дене кылдалтше умылымаш-влакым палымаш да классыште тунемме да монгыштө лудмо произведений-влакым лончылымо годым тиде шинчымаш дене пайдаланен моштымаш.
5. Сылнымутан произведенийым, возымо жапшым шотыш налын, тачысе күкшыт гыч лончылен моштымаш.
6. Литератур нормо дене келшышын чаткан каласкален моштымаш, вашмутым умылен да радам дене ойлен пуымаш, устан да сылнын лудмаш.

Чыла тидым шотыш налын, отметке-влак шыңдалтыт.

«5» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым сайын да келгын пала: событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержанияйжым почын пуымаште сылнымут йонын рольжым палемден кертеш; сылнымутан произведенийым лончылымо годым литератур теорий гыч налме шинчымаш дене пайдаланен мошта; шке вашмутшым негызлаш текстым кучылтеш; яндар литератур йылме дене каласкала.

«4» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым сайын да келгын пала: событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержанияйжым почын пуымаште сылнымут йонын рольжым палемден кертеш; сылнымутан произведенийым лончылымо годым литератур теорий гыч налме шинчымаш дене пайдаланен мошта, шке вашмутшым негызлаш текстым кучылтеш; яндар литератур йылме дене каласкала. Но вашмутышгго ик-кок экшык уло.

«3» отметке шыңдалтеш: тунемше тунемме произведенийын текстшым тўн шотышто пала: тўн событий-влак кокласе кылым, герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен мошта; произведенийын идейно-эстетический содержанияжым почын пуымаште утларак кўлешан сылнымут йонын рольжым палемден кертеш; литератур теорийын тўн йодышлажым пала, но произведенийым лончылымо годым тиде шинчымаш дене икмардан пайдалана; шке шонымым каласыме годым текстым сайын кучылт ок мошто, тудым икшырымын лончыла. Вашмутышго икмыняр йонылыш уло, куштылгын каласкален моштымаш ок шижалт, радам лугалтеш, йылме экшыкат палдырна.

«2» отметке шыңдалтеш: тунемше произведенийын содержанияже почеш тўн йодышлан вашмутым ок пале; тўн герой-влакын койыш-шоктышыштым, молан тыге ыштымыштым умылтарен ок мошто; произведенийын идейно-эстетический содержанияжым почын пуымаште пеш кўлешан сылнымут йонын рольжым ок шинче; литератур теорий гыч тыглай терминологийын мом ончыктымужым ок шарне; литератур йылме дене сайын кутырен ок керт, йылмым сораастарыме йон дене пайдаланен ок мошто.

«1» отметке шыңдалтеш: тунемше произведенийын содержанияжым йоршын ок пале, программыште палемдыме тўн йодышлам ок умыло, каласкален ок мошто, эркын, начарын лудеш.